

Vilniaus universitetas

Kęstutis Urba

VAIKŲ LITERATŪROS SISTEMOS
FORMAVIMASIS
IKI XIX AMŽIAUS

Mokomasis leidinys

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA
2016

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti
Vilniaus universiteto
Filologijos fakulteto taryba
(2015 m. lapkričio 27 d., protokolas Nr. 2)

R e c e n z a v o :

prof. dr. Genovaitė Dručkutė
(Vilniaus universitetas)

doc. dr. Loreta Žvironaitė-Udrienė
(Lietuvos edukologijos universitetas)

ISBN 978-609-459-746-6

© Kęstutis Urba, 2016

© Vilniaus universitetas, 2016

Turiny

Pratarmė / 4

I. Vaikų literatūros priešistorė, ištakų žvalgymas / 6

II. XVII amžius: naujas požiūris į vaiką / 10

II.1. Literatūrinis kontekstas / 10

II.2. Pedagoginiai veiksniai, pedagogai,
skatinę vaikų literatūros raidą / 11

Janas Amosas Komenskis / 11

Džonas Lokas / 13

Žanas Žakas Ruso / 15

II.3. XVII amžiaus rašytojai – vaikų literatūros pradininkai / 16

Žanas de Lafontenas / 16

Fenelonas / 17

Šarlis Pero / 19

Madam d'Onua / 34

Džonas Banjanas / 35

III. XVIII amžius: vaikas kaip mokymo ir auklėjimo adresatas / 38

III.1. Specialioji leidyba vaikams / 38

Džonas Niuberis / 39

III.2. Į vaikų bei paauglių skaitybą perėjusieji XVIII amžiaus
kūriniai / 44

Danielis Defo / 44

Džonatanas Sviftas / 48

„Barono Miunhauzeno nuotyčiai“ / 49

Keletas apibendrinimų / 53

Literatūra / 54

Pratarmė

Vaikų literatūrą, arba vaikų lektūrą, sudaro du pagrindiniai šaltiniai: tai, kas parašyta specialiai, galvojant apie atitinkamo amžiaus skaitytoją (vaiką, paauglį), ir tai, kas perėjo iš suaugusiųjų, arba bendrosios literatūros, kas buvo skaitoma ir suaugusiųjų, ir vaikų. Aptardami antrąjį šaltinį literatūros mokslininkai pastebi, jog į vaikų ir paauglių lektūrą gali būti perėjusios išsisos knygos, jų sutrumpinimai arba ištraukos.

Kalbėdami apie tuos perėjusius tekstus, svarstome, kuo jie galėjo būti įdomūs, artimi jaunesniojo amžiaus skaitytojams. Pažymėtina, kad jaunųjų skaitytojų „pasisavinami“, arba jiems pateikiami, „įsiūlomi“, tam tikros tematikos arba kurių nors žanrų kūriniai. Dažniausiai tai gamtos ir vaikystės temos knygos. O svarstydami šį klausimą žanrų bei meninės raiškos požiūriu pirmiausia minėtume pasakėčias, pasakas, fantastinės prigimties kūrinius, taip pat tokius, kuriems būdingas nuotykinio pobūdžio siužetas ir kt.

Vaikų ir jaunimo skaitymas nuo senų laikų labai susijęs su mokymo ir ugdymo procesu. Daugumoje Europos šalių pirmieji vaikų skaitymo šaltiniai buvo katekizmai, elementoriai, įvairios auklėjimo knygos, pasakėčios. Estetiniam vaikų ugdymui reikšmingas ir folkloras, ypač pasakos arba įvairūs trumpieji žanrai.

Nors XX amžiuje pagrindinis vaikų ir paauglių skaitymo šaltinis tapo specialiai jiems kuriama literatūra, tačiau iki šiol šiam adresatui

leidžiamos ir ankstesniųjų laikų, ypač XIX amžiaus, bendrosios literatūros knygos.

Šiame leidinyje bus aptariamoms ankstyvosios vaikų literatūros apraiškos, svarstoma, kas ir kodėl buvo pasitelkiama vaikų ugdymui. Dalis leidinyje minėsimų kūrinių bei autorių yra svarbūs literatūros istorijai, bet kai kas tebėra aktualu ir skaitymo dabarčiai. Kai kurie kūriniai laikytini vaikų literatūros klasika.

Medžiaga šiam leidiniui kaupta ilgus metus ir iš įvairių šaltinių. Pagrindinė literatūra nurodoma pabaigoje. Kadangi tai nėra mokslinis leidinys, pačiame tekste citatos nedokumentuojamos, šaltinio nuorodos nepateikiamos.

I.

Vaikų literatūros priešistorė, ištakų žvalgymas

„Kada ir kam pirmąkart nušvito mintis, kad vaikai galbūt trokšta ir kitokio skaitymo, ne tik mokyklinių tekstų, kitokių kūrinių, ne tik katekizmų ir gramatikų? Koks revoliucionierius suvokė, kad vaikai kaip tokie egzistuoja, ir patvirtino jų egzistavimą? Koks nuovokus žvalgytojas pastebėjo vaikus?“ – retoriškai klausia prancūzų mokslininkas istorikas Polis Hazaras (Paul Hazard, 1878–1944). Jis turėjo savo atsakymą – laikė, jog tas „revoliucionierius“ yra Šarlis Pero (Charles Perrault), tačiau iš tikrųjų atsakymas į šį klausimą nėra toks jau aiškus ir negali būti kategoriškas.

Mokslininkai, tyrinėjantys vaikų literatūros priešistorę, kelia tokius klausimus: ar tekste, ypač įžangoje, yra dedikacija, nuoroda, kad jis skiriamas jaunesnio amžiaus skaitytojams; ar kūrinio kalba supaprastinta, lyginant su kitais to paties autoriaus kūriniais; ar knygoje vaizduojamas vaikas ir kaip vaizduojamas; ar yra aiškinimų, nukreiptų į nepatyrusį skaitytoją; kokia leidinio išvaizda; ar kūrinys buvo naudojamas mokymo procese, ar kaip nors susijęs su mokykla ir t. t.

Apibendrinami šiuos klausimus bei svarstymus galėtume įvardyti dvi vaikų literatūros priešistorės tyrėjų metodologines nuostatas: 1) bandoma rekonstruoti kultūrinį kontekstą, mokymo(si) situaciją, spėjama, kad viena ar kita knyga galėjo būti skaitoma arba klausoma ir vaikų; 2) tekstuose, leidinių pratarmėse ieškoma bent menkiausių užuominų, kad numanomas leidinio adresatas yra vaikai (**ir** vaikai).

Vadovaujantis tokia plačia vaikų literatūros samprata (viskas, ką vaikai skaito, yra vaikų literatūra...), jos ištakų aptinkama jau šumerų raštuose, Egipto papirusuose. Tokiais atvejais paprastai turimi omeny tekstų fragmentai, kurie galėjo būti naudojami mokymo procese.

Įdomu, kad iš Antikos literatūros aptinkami du tekstai, kurie aiškiai buvo skiriami vaikams. Vienas iš jų priklauso graikų lyrikei Sapfo, kitas – Teognidui iš Megaros. Yra teigiama, jog Sapfo buvo surinkusi būrelį mergaičių, kurias rengė diduomenės gyvenimui, mokė muzikos, šokių, bendravimo, o savo dainose, poezijoje aukštino jų grožį. Teognidas savo eiliuotas sentencijas skyrė jaunam aristokratui Kirnui. Vadinasi, ir šios kūrybos apraiškos yra susijusios su auklėjimu, mokymu. „Taigi, kai kalbame apie ankstyvąją graikų vaikų literatūrą, – apibendrina mokslininkas Gillianas Adamsas, – išskyrus tuos du poetus, kurie rašė vaikams dedikuotą poeziją, Sapfo ir Teognidą, ir galbūt kai kurias pasakėčias, tai kalbame apie literatūrą, pirmiausia adaptuotą vaikams, dar nemokantiems skaityti, o paskui adaptuotą jiems, kad galėtų naudotis mokyklose.“

Labai sunku atspėti, svarsto mokslininkas, ką Antikos laikais jauni skaitytojai galėjo pasirinkti skaityti patys. Manoma, jog helenizmo epochoje tarp jų ypač populiarūs turėjo būti romanai. Mat romanų protagonistai neretai būdavo jauni, paaugliško amžiaus, jie nueidavo įspūdingą tikroviškų ir magiškų nuotykių kelią, kol galų gale tėvai jiems leisdavo tuoktis. Iš tokių romanų pirmiausia minimas Longo „Dafnis ir Chlojė“, vadinamasis „Romanas apie Aleksandrą“, taip pat Apulėjaus stebuklinis romanas „Metamorfozės, arba Aukso asilas“.

Jau užsiminta, kad iš Antikos laikų literatūros vėlesniais amžiais vaikų ugdymui labai plačiai ir ilgai, iki naujųjų laikų, buvo pasitelkiamos Ezopo ir Fedro pasakėčios. Pasakėčios tinkamos vaikams dėl

savo žanrinės prigimties – joms būdingas siužetas, pasakojimas, kuris gali patraukti vaiko dėmesį, o baigiamoji pasakėčios dalis – pamokymas arba moralas – tinkamas vaiko auklėjimui, tam tikrų moralės normų diegimui.

Paauglystėje, kartais jau ir vaikystėje, bendrojo lavinimo mokyklų programos reikalauja susipažinti su klasikiniais Antikos veikalais. Tačiau visa tai laikyti vaikų literatūra būtų nelogiška. Geriausiu atveju – tai vaikų ar paauglių skaitiniai, lektūra.

Prie seniausių vaikų skaitymo šaltinių dažnai minimas senovės indų pasakų, pasakėčių, eiliuotų sentencijų rinkinys „Pančatantra“ („Penkiaknygė“, Penkios pamokomosios knygos), sukurtas sanskrito kalba maždaug III–IV amžiuje, turintis daug versijų ir plitęs Rytų ir Europos šalyse ištisus šimtmečius. „Pančatantra“ padarė poveikį literatūrinės pasakos žanro plėtotei, Renesanso novelei, Žano de Lafonteno pasakėčioms ir kt. Nemaža iš jos pasiskolinęs maždaug IX–X amžiuje suredaguotas arabų pasakų rinkinys „Tūkstantis ir viena naktis“ irgi laikomas vienu iš vaikų literatūros pirmtakų.

Paskutiniaisiais XX amžiaus dešimtmečiais suintensyvėjo domėjimasis viduramžių vaikyste ir vaikų skaitymu, 2003 metais Didžiojoje Britanijoje išėjo viduramžių vaikų literatūros antologija, kurioje publikuota šešiolika tekstų. Dauguma tekstų irgi susiję su jaunuomenės mokymu, kuriame gausiai remtasi modifikuotais Antikos laikų kūriniais. Įspūdingiausiu leidiniu vaikams laikomas gausiai iliustruotas „Medičių Ezopas“ (*Medici Aesop*), tikėtina, skirtas aštuonerių metų Pjerui Medičiui. Renesanso epochai įsibėgėjant nemažai dvejopai auditorijai (suaugusiems ir paaugliams, vaikams) skirtų leidinių pateikė anglų spaudos pradininkas, rašytojas ir vertėjas Viljamas Kakstonas

(William Caxton) – „Lapinas Reinekis“ (1481), „Ezopo pasakėčios“ (1484), „Karaliaus Artūro istorija“ (1485) ir kt.

XVI amžiuje ne vienoje Europos šalyje pasirodė į vaiką orientuotos pirmosios abėcėlės, auklėjimo knygos. Pavyzdžiui, Danijoje pirmąją vaikų knygą laikoma Nielso Bredalo „Vaiko veidrodis“ (1568), Švedijoje – „Puikus ir prabangus panelės veidrodis“ (1591), Rusijoje – Ivano Fiodorovo „Azbuoka“ (1571). Lietuvių vaikų literatūros istorija tradiciškai taip pat pradedama nuo Martyno Mažvydo „Katekizmo prasti žodžiai, mokslas skaitymo rašto ir giesmės“ (1547).

Savikontrolės klausimai:

- Kokiais principais, kokiomis nuostatomis vadovaujasi literatūros istorikai, ieškodami vaikų literatūros pradmenų?
- Kokius įsiminėte Antikos literatūros faktus, susijusius su vaikų literatūros istorija?
- Kodėl pasakėčios žanras buvo toks populiarus, reikšmingas vaikų skaitybai, vaikų ugdymui?

II.

XVII amžius: naujas požiūris į vaiką

Ne viename informacijos šaltinyje, ne vienoje enciklopedijoje teigiama, jog vaikų literatūros istorija prasideda XIX amžiuje, romantizmo laikais. Iš tikrųjų, nuo romantizmo laikų galime matyti jau gana nuoseklią vaikų literatūros raidą, tačiau jos apraiškos ankstyvesnės. Ypač svarbus vaikų literatūros raidai XVII amžius. Svarbiausias kokybinis skirtumas, ko gera, būtų tai, jog tekstas, literatūros kūrinys, skiriamas vaikams, nebeapsiribojo tik mokomąja paskirtimi, elgesio normų ugdymu, „instruktavimu“, bet imta siekti skaitytojui teikti ir džiaugsmo, skaitymo malonumo.

Kai kurie mokslininkai vaizdžiai rašo, jog XVII amžius *pastebėjo* vaiką. Iki tol vaikas buvo tik fiziškai mažesnė būtybė, „žmogaus priešingis“ ir pan., nekreipta dėmesio į jo psichikos ypatumus, poreikius, interesus etc. Aiškindamiesi, kaip vaikų literatūra radosi, formavosi bei plėtojosi XVII amžiuje, turime neišleisti iš akių dvejopų prielaidų (aplinkybių, priežasčių): literatūrinių (1) ir pedagoginių (2).

II.1. Literatūrinis kontekstas

Kokios *literatūrinės aplinkybės* skatino vaikų literatūros augimą XVII amžiuje? XVII amžius – tai klasicizmo amžius. Klasicizmas ypač klestėjo Prancūzijoje – bene stipriausioje to meto Europos valstybėje. (Dėsninga, kad svarbiausi tų laikų vaikų literatūros reiškiniai ir susiję su prancūzų literatūra.) Klasicizmui būdinga

žmogaus auklėjimo (ypač pilietinio) idėja, demokratiškumas, didaktizmas. Literatūroje susiformavo aukštieji žanrai (tragedija, odė, himnas...) ir žemieji žanrai (komedija, pasakėčia, eiliuota satyra, pasaka...). Tie žemieji žanrai, daugiau grindžiami šnekamąja kalba, buvo adresuojami platesniajai visuomenei ir iš dalies – vaikams.

Klasicizmas aukštino ir imitavo Antikos meną, skelbė „Karaliaus saulės“ kultą, pirmumą teikė protui, literatūroje skatino laikytis trijų vienumų principo – vietos, laiko, veiksmo (vienalinijinio siužeto). Svarbiausias klasicizmo teoretikas – Nikolia Bualio (Nicolas Boileau), jo pagrindinis veikalas – „Poezijos menas“ (1674). (Beje, kai kurie šaltiniai teigia, kad Bualio nesukūrė savo poetikos principų, o tik apibendrino pirmtakų idėjas.)

XVII amžiaus Prancūzijoje svarbų vaidmenį atliko Prancūzų akademija (įkurta 1635 metais), reguliavusi kalbos vartoseną, leidusi gramatikas, žodynus, skirdavusi literatūrines premijas, taigi veikusi literatūros procesus. Taip pat XVII a. svarbi salonų kultūra, kuri irgi (nors gal netiesiogiai) paveikė vaikų literatūros situaciją – tai dar prisiminsime kalbėdami apie Šarlį Pero.

II.2. Pedagoginiai veiksniai, pedagogai, skatinę vaikų literatūros raidą

Pedagoginiai veiksniai reikštų tai, jog XVII amžiuje radosi žmogaus keitimo, auklėjimo idėja. Iš pedagogų, atlikusių svarbų vaidmenį formuojantis vaikų literatūrai, minėtinos trys personalijos: Komenskis, Lokas, o vėliau ir Ruso (XVIII a.)

JANAS AMOSAS KÒMENSKIS (Jan Amos Komenský, sulotynintai: Iohannes Amos Comenius, 1592–1670), galima sakyti, yra

vaikų literatūros pirmvedys, nors didžiųjų Europos šalių literatūrologija ir pedagogika ne visada linkusi jo vaidmenį pripažinti. Komenskis – čekų pedagogas, didysis švietimo reformatorius, novatorius. Gimė Moravijoje, studijavo Herborn, Heidelbergo universitetuose, 1616 metais įšventintas kunigu, dėl religinių persekiojimų (Trisdešimtmečio karo metu, 1615–1648 metais, Katalikų bažnyčia persekiojo protestantus) turėjo palikti tėvynę, pedagoginę veiklą tęsė Lenkijoje, lankėsi Anglijoje, Švedijoje, Vengrijoje. Mirė ir palaidotas Olandijoje. Tokia intensyvi gyvenamųjų vietų bei šalių kaita iš dalies paaiškina, kodėl Komenskio idėjos taip plačiai pasklido po Europą. Komenskis paliko apie 260 publikacijų (straipsnių, leidinių). Daugiausiai tai pedagogikos teorijos ir praktikos darbai. Svarbiausias jo veikalas – „Didžioji didaktika“ („Didactica magna“, 1657, liet. 1927). Komenskis sukūrė mokymo sistemą, principus ir taisykles, kurie iš dalies egzistuoja iki šiol (kolektyvinis mokymas, pamokų sistema, mokslo metai, atostogos, žinių apskaita...).

Svarbiausios Komenskio idėjos: auklėjimas turi būti prieinamas visiems, nepriklausomai nuo socialinės padėties, lyties, kilmės; pradinis auklėjimas – visiems vienodas; mokymas ir auklėjimas turi vykti gimtąja kalba. Tuo metu šios idėjos buvo novatoriškos. Bene esminiausias dalykas turint galvoje literatūrą buvo Komenskio idėja, kad mokymas turi sukelti atgarsį vaiko širdyje, kitaip sakant, jis vienas iš pirmųjų iškėlė sudominimo (vaiko vidinio susidomėjimo), arba vaizdumo, idėją. Mokymo procese garsusis pedagogas siūlė taikyti teatrinę (dramatizacijos) metodą, taip pat žaidimo metodą ir kt. „Komenskis parodė kelią į vaiko sielą“, – vaizdingai apibendrina jo gyvenimo kelio ir veiklos tyrėjai.

Svarbiausias ir visiškai konkretus Komenskio nuopelnas vaikų literatūrai – jo knyga „Juntamųjų daiktų pasaulis paveikslėliuose“ (*Orbis sensualium pictus*, 1658), kurią neretas literatūros istorikas yra linkęs laikyti apskritai pirmąja pasaulyje knyga vaikams. Kokia tai knyga? Ji sinkretinio pobūdžio: tai (a) elementorius, siekiantis išmokyti vaiką skaityti; tai (b) gimtosios kalbos vadovėlis; tam tikra prasme ir piešimo vadovėlis (c); tai ir (d) pirmoji enciklopedija („daiktų enciklopedija, nukreipta į jausmus“). Tai ir (e) pirmoji paveikslėlių knyga. Mat pateikdamas raides, Komenskis prie kiekvienos raidės pateikė ir atitinkamą piešinį. Tai buvo ypač didelė naujovė.

Akivaizdu, kad „Orbis pictus“ susijusi su esmingąja sudominimo idėja. Knyga XVII amžiuje buvo išversta į 300 kalbų, daugelis kultūros ir istorijos garsenybių ją minėjo kaip mėgstamiausią vaikystės knygą. Daugybėje šalių ši knyga imituota – kitaip sakant, pagal Komenskio pavyzdį kurtos analogiškos knygos. Lietuvoje toks leidinys pasirodė tik XIX amžiuje ir tai buvo Kajetono Nezabitausko-Zabičio „Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos“ (1824).

DŽONAS LOKAS (John Locke, 1632–1704) – anglų filosofas ir pedagogas, Oksfordo universiteto auklėtinis, kurį laiką tame universitete ir dėstęs. Svarbiausias filosofinis Loko veikalas „Esė apie žmogaus intelektą“ (*An Essay Concerning Human Understanding*, 1690). Jis vienas pirmųjų analizavo pažinimą, nepripažino įgimtų pažinimo gebėjimų, elementų, protą laikė tuščia lenta (*tabula rasa*), kurioje įrašomos įgytos žinios. Šios nuostatos persikėlė ir į pedagoginius samprotavimus. (Lokas vienuose turtinguose namuose yra dirbęs vaikų auklėtoju, tai galėjo paskatinti jį domėtis auklėjimo ir mokymo klausimais.) Pagrindinis Loko pedagogikos veikalas, reikšmingas ir vaikų literatūros raidai, – „Keletas minčių apie auklėjimą“ (*Some Thoughts*

Concerning Education, 1693), kuriame pasiūlė filosofškai pagrįstą auklėjimo teoriją, išskėlė vaiko kaip „švaraus lapo“ koncepciją, turėjusią pakeisti iki tol gyvavusią vaiko prigimtinės nuodėmės idėją. Svarbiausiomis jo nuostatomis, įsitikinimais laikomi tokie teiginiai: a) žmogus (vaikas) gimdamas neatsineša žinojimo; b) vaikas mokosi iš patirties, susidurdamas su išorės pasauliu, jį pažindamas; c) mokymosi procese (turint galvoje ir skaitymo pamokas) gali padėti paveikslėliai, žaislai, daiktai, maketai; d) auklėjimo, ugdymo galutinis tikslas turi būti ir žinių teikimas (mokymas), ir malonumo (džiaugsmo) teikimas. Lokui priklauso frazė „linksminti ir mokyti“ (*entertain and instruct*), kuri sietina ir su vaikų literatūros koncepcija. Kalbėdamas apie auklėjimą, Lokas taip pat kalbėjo apie vaiko laisvę, savarankiškumą, žaidybos elementus bei sudominimo principą mokymo procese.

Lokas tiesiogiai svarstė vaikų skaitymo klausimus, tinkamiausiu autoriumi laikė Ezopą, yra rašęs, kad Ezopo pasakėčios būtų daug malonesnės vaikui, jei būtų iliustruotos. Pats ėmėsi šią idėją įgyvendinti – Ezopo pasakėčias panaudojo rengdamas iliustruotą elementorių, t. y. piešė konkrečių pasakėčių veikėjus gyvūnus, kuriuos siejo su abėcėlės raidėmis. (Tai labai artima garsiajai Jano Amoso Komenskio knygai, tačiau apie Komenskio idėjų įtaką Lokui net ir dideliuose angliškuose straipsniuose nekalbama.) Taigi Lokas labai svarbią vietą skyrė iliustracijai, taip keisdamas knygos koncepciją. Lokas padarė didelį poveikį XVIII amžiaus Anglijos vaikų literatūrai, jo idėjos atsekamos, matomos ir aiškiai įrodomos daugelyje knygų, kurios svarbios tos šalies literatūros istorijai. Akivaizdžiai Loko idėjomis pasinaudojo Džonas Niuberis – ir kaip rašytojas, ir kaip leidėjas. (Pavyzdžiui, remdamasis teiginiu, kad žaislai, daiktai labai padeda mokymui, vaikų knygas ėmė pardavinėti kartu su kamuoliukais, smeigtukų pagalvė-

lėmis, skaičiavimo kauliukais ir pan. O garsiausioje Niuberio knygoje „Gerutė Dvibačiukė“ pagrindinė veikėja daugelį dalykų atranda arba išranda tik įgydama gyvenimo patirties. Galų gale ir ji pati tampa mokytoja.)

Kalbėdami apie pedagogikos idėjų veikmę vaikų literatūros procesams, galime čia pat glaustai paminėti ir Žaną Žaką Ruso – kad nebereiktų grįžti prie šio aspekto. (Tik įsidėmėkime, kad šis rašytojas priklauso ne XVII, o XVIII amžiui.)

ŽANAS ŽAKAS RUSO (Rousseau, Jean-Jacques, 1712–1778), prancūzų rašytojas ir pedagogas, savo pedagogines idėjas išdėstė knygoje „Emilis, arba Apie auklėjimą“ (*Émile ou De l'éducation*, 1762). Skirtingai nuo Džono Loko, teigusio, kad reikia leisti vaikui pačiam atrasti pasaulį, Ruso tikėjo, kad labai svarbi suaugusiųjų pagalba. Suaugusieji esą turi labai švelniai vadovauti vaiko raidai, suteikti jam būtiną informaciją. Ruso samprotavo ir apie skaitymą, tačiau savo herojui Emiliui „leido“, laikė tinkama vienintelę knygą – Danielio Defo (Daniel Defoe) „Robinsoną Kruzą“. Ruso geriausiai žinomas dėl savo šūkio „Atgal į gamtą“, propaguojančio natūralų gyvenimo būdą. Kitaip sakant, Ruso skelbė, kad vaikas daugiausia išmoksta iš patirties, ir šia prasme jo idėjos artimos Lokui. Jas savo knygų siužetuose iliustravo nemažai XVIII amžiaus pabaigos anglų rašytojų. Ruso „Emilis“ išverstas į anglų kalbą 1763 metais, pripažįstamas akivaizdus jo poveikis anglų vaikų literatūrai. Ruso idėjos, atrodo, buvo dar lemtingesnės XIX amžiaus romantinei vaiko koncepcijai.

Savikontrolės klausimai:

- Kodėl vaikų literatūros formavimosi procesams tokia svarbi prancūzų literatūra?
- Kokie XVII amžiaus literatūros principai buvo reikšmingi vaikų literatūros raidai?
- Kokios naujos pedagoginės idėjos radosi XVII amžiuje?
- Ką įsiminėte apie Janą Amosą Komenskį?
- Koks Komenskio indėlis į vaikų literatūros raidą?
- Kuo ypatingas Komenskio leidinys „Pasaulis paveikslėliuose“?
- Kas buvo Džonas Lokas? Kokios svarbiausios jo pedagoginės idėjos? Kuo jos reikšmingos vaikų literatūros formavimuisi?
- Kaip Žanas Žakas Ruso susijęs su vaikų literatūra?

II.3. XVII amžiaus rašytojai – vaikų literatūros pradininkai

Iš XVII amžiaus **rašytojų, autorių**, reikšmingų vaikų literatūros istorijai, aptarsime, glaustai pristatysime keturis prancūzų literatūros atstovus – Lafonteną, Feneloną, Šarliją Pero ir Madam d’Onua. Šiek tiek žinių bus pateikta ir apie anglų literatą Džoną Banjaną.

ŽANAS DE LAFONTENAS (Jean de La Fontaine, 1621–1695) – prancūzas, Prancūzų akademijos narys, pasaulinio garso pasakėčių autorius (nors yra palikęs ir kitų žanrų kūrinį), akivaizdus klasicizmo epochos „produktas“. Pastarasis teiginys reikštų, kad jis orientavosi į Antiką ir perkūrė graiko Ezopo bei romėno Fedro pasakėčias. (Kai kas Lafonteno kūryboje perimta ir iš „Pančatantros“.) Šešios Lafonteno pasakėčių knygos (*Fables choisies mises en vers*) pasirodė

1668-aisiais, paskui buvo papildomos, iš viso išėjo dvylika jo knygų, kuriose publikuota apie 250 kūrinų. Lafontenui priklauso tokie tekstai kaip „Lapė ir vynuogės“, „Žiogas ir skruzdė“, „Vilkas ir ėriukas“ ir kt. Kai kurie vertintojai teigia, kad Lafontenas rašė elegantiškiau nei jo pirmtakai. Na ir ypač svarbu, kad minėtosios pirmos šešios jo knygos buvo dedikuotos vaikui (paaugliui) – Liudviko XIV sūnui. (Karalius Liudvikas XIV valdė 1643–1715, iki mirties.) Netrukus tos pasakėčios pripažintos kaip ypač tinkama jaunųjų skaitytojų lektūra apskritai. Tad Lafontenas visai tiesiogiai priklauso vaikų literatūros istorijai, mat adresavo savo kūrybą augančiam skaitytojui. Lietuvoje solidaus, autentiško Lafonteno pasakėčių leidinio iki šiol neturime. Jo „Didžioji pasakėčių knyga“, išėjusi 1999 metais, yra versta iš tarpinės, vokiečių, kalbos. Kai kurios Lafonteno pasakėčios Lietuvoje publikuotos kolektyviniame leidinyje „Mano pirmosios pasakėčios“ (2003).

FENELŪNAS (Fransua Salinjakas de la Motas Felonas – François de Salignac de La Mothe-Fénelon, 1651–1715) irgi pretenduoja į pirmosios pasaulyje vaikų knygos autoriaus titulą. Ir gana pagrįstai. Jo romanas „Telemacho nuotykių“ (*Les Aventures de Télémaque*, 1699) – tipiška klasicizmo knyga, parašyta konkrečiam asmeniui, buvo paplitusi ne tik Prancūzijoje. Felonas kilęs iš garsios giminės, kuri Prancūzijai davė net devynis vyskopus ir arkivyskopus. Po tėvo mirties juo rūpinosi vyresnysis brolis – sudarė sąlygas mokytis koledže. Paskui Felonas baigė dvasinę seminariją, svajodamas tapti misionieriumi, tačiau tapo pedagogu. Nuo 1687-ųjų dešimt metų dirbo jaunųjų katalikių mokyklos direktoriumi. (Mokykla buvo skirta iš protestantizmo į katalikybę perėjusiems mergaitėms.) Fran-

sua buvo talentingas pedagogas ir charizmatiška asmenybė. Jis gilinosi į vaiko prigimtį. Savo stebėjimus ir patirtį apibendrino „Traktate apie mergaičių auklėjimą“ (1687). Fenelonas skelbė, kad pedagogas turi įgyti vaiko pasitikėjimą, paskui suteikti jam pakankamai laisvės. Vertino praktines žinias ir pan. 1693 metais Fenelonas išrinktas Prancūzų akademijos nariu. 1695 metais tapo vyskupu.

Talentingas pedagogas buvo pasamdytas auklėti Liudviko XIV vaikaitį (anūką), būsimą Burgundijos kunigaikštį, sosto įpėdinį. Auklėtinis buvo labai sunkaus būdo, todėl reikėjo stipraus pedagogo, kuris jį sutramdytų. Vienas iš Fenelono pedagoginių principų – prikaustyti vaiko dėmesį, sudominti. Tam Fenelonas rašė patrauklius, intriguojančius tekstus. Yra žinoma, kad Fenelonas parašė auklėjamojo pobūdžio pasakų, taip pat pasakėčių („Fables“, 1690), dialogų („Mirusiųjų dialogai“, 1712). Bet žinomiausias jo darbas – „Telemacho nuotyčiai“ (1699). Kaip teigiama, šis kūrinys pasirodė prieš autoriaus valią, tai yra vieno nesąžiningo perrašinėtojo buvo parduotas spaustuvininkui.

Pats kūrinio pavadinimas leidžia iškart suprasti, kad knyga remiasi Antikos šaltiniais. Telemachas – Odisėjo sūnus. Be to, romane daug antikinių detalių, mėgdžiojamas ne tik Homeras, bet ir Vergilijus, Sofoklis. Telemachas leidžiasi į kelionę ieškoti po Trojos karo dingusio tėvo. Kūrinyje nesunkiai atpažįstami prototipai: Telemachas – būsimas Burgundijos kunigaikštis, Fenelono mokinys, jį lydintis Mentoras – pats Fenelonas. Idomenėjaus paveiksle išvelgtas Liudvikas XIV, o kadangi jis buvo pavaizduotas kritiškai, satyriškai, autorius užsitraukė karaliaus nemalonę.

Koks šios knygos tikslas? – Paruošti, išugdyti puikų valdovą. Todėl keliaujant per įvairias šalis, per mirusiųjų pasaulį aiškinamos

įvairios valdymo formos (kas yra monarchija, respublika, tironija...), mokoma istorijos, supažindinama su mitologija, dėstomi dorovingo valdovo elgesio pavyzdžiai. Taigi kūrinys yra didaktinės, net moko-
mosios prigimties, apie 100 metų jis naudotas mokyklose kaip moko-
moji priemonė. Tačiau nuotykių kupinas siužetas, raiškūs veikėjų pa-
veiksmai lėmė ir jo kaip grožinio kūrinio statusą. Knyga buvo išversta
į 40 kalbų, sulaukė 800 leidimų. Lietuvos bibliotekose yra šios knygos
leidimai anglų (1805–1814 metų), vokiečių (1837 metų), prancūzų
(1857 metų) kalbomis, tai rodo, kaip ilgai ši knyga gyvavo. Nors dabar
ji, atrodo, ir pačioje Prancūzijoje yra tik literatūros istorijos faktas.
Literatūros istorijose minima Fenelono įtaka Žanui Žakui Ruso.

ŠARLIS PERO (Charles Perrault, 1628–1703) iš visų mūsų apta-
riamų autorių, be abejo, geriausiai žinomas. Šlovę jam atnešė literatū-
rinės pasakos. Tiksliau, jis yra folkloriškojo tipo literatūrinės pasakos
autorius. Neretai pavadinamas literatūrinės pasakos pradininku, nors
tai nėra tikslu. Su jo vardu labiausiai siejamos pirmiausia aštuonios
proza parašytos pasakos: „Miegančio miško gražuolė“ (populiariau –
„Miegančioji gražuolė“), „Raudonkepuraitė“, „Mėlynbarzdis“, „Ponas
katinas, arba Batuotas katinas“, „Fėjos“, „Pelenė, arba stiklinis bate-
lis“, „Rikė Kuoduotasis“, „Nykštukas“; taip pat trys eiliuotos pasakos:
„Grizelda“, „Asilo oda“, „Juokingi troškimai“.

Kas buvo Šarlis Pero?

Gimė 1628 m. sausio 12 d. Paryžiuje, garsaus ir turtingo teisinin-
ko šeimoje. Tėvo valia ir pats tapo teisininku. Keletą metų padirbėjo
advokatu, paskui įsidarbino brolio Pjero sekretoriumi. Darbas truko
10 metų, nebuvo sunkus, tad Šarlis Pero turėjo galimybių domėtis

literatūra, pradėjo rašyti eilėraščius, poemas. Paskelbęs Liudviką XIV šlovinančias poemas, sulaukė pripažinimo. 1863–1883 m. dirbo įtakingiausio Karaliaus ministro Kolbero sekretoriumi. Ir vėl – puikios sąlygos kūrybai. 1671 m. išrenkamas Prancūzų akademijos nariu, o 1681 m. – jos direktoriumi. Būdamas 44-erių (1672) vedė, sulaukė trijų sūnų, po žmonos mirties rūpestingai pats juos augino ir auklėjo. (Su tėvyste, kaip matysime, iš dalies būtų galima sieti ir jo kaip pasakininko vaidmenį). 1683 m. Pero neteko darbo, tačiau didelės pensijos užteko šeimai išlaikyti, o sąlygos kūrybai susidarė dar geresnės.

Šarlis Pero ir klasicizmas

Skirtingai nuo kitų anksčiau pristatytų autorių, Pero buvo ne klasicizmo garbintojas, o skeptikas, kritikas. Jis sukėlė vadinamąjį „Senųjų ir naujųjų ginčą“ (*Querelle des Anciens et des Modernes*). Pats atstovavo „naujiesiems“ ir teigė, kad Prancūzijos kultūra ir literatūra turi atsigręžti į pagonišką patirtį, į folklorą, taip pat dabarties realijas. Žodžiu – skatino liautis garbinus Antiką. Aršiausi Pero priešininkai buvo Nikolia Bualio ir Žanas Rasinai. „Ginčydamasis“ Pero išleido keturias dialogo forma parašytas knygas „Senųjų ir dabartinių autorių sugretinimas“ (1688–1697). Liudvikas XIV „ginčą“ uždraudė – išsprendė Bualio naudai.

Pasakų atsiradimo aplinkybės, knygos pasirodymas

Pirmiausia pasirodė eiliuotos Šarlio Pero pasakos: „Grizelda“ – 1691 m., „Juokingi troškimai“ – 1693 m., „Asilo oda“ – 1694 m. Tačiau svarbiausioji jo knyga išėjo 1697 metais (sausio mėnesį Paryžiuje) ir

vadinosi „Senų laikų istorijos ir pasakos su pamokymais“ (*Histoires ou contes du temps passé avec des Moralitez*). Frontispise (ilustruotas lapas knygos pradžioje) buvo įrašyta: „Motulės Žąsies pasakos“ (*Contes de ma mère l'Oye*). Ilgainiui šis pavadinimas tapo pagrindiniu, o pirminis pavadinimas – paantrašte. Tais pačiais, 1697-aisiais, išėjo dar septynios šios knygos laidos. Tai jau savaime iškalbinga – įrodo leidinio populiarumą.

Šarlis Pero buvo aktyvus literatūrinių salonų dalyvis. Salonai dažniausiai būdavo išlaikomi kilmingų damų, juose šnekučiuojamasi, diskutuojama, skaitomi romanai, pjesės. O atokvėpiu tarp nuobodžių ir pompastiškų tekstų įterpiamos ir liaudies pasakos. Jos sekamos tarsi šaipantis iš savęs, ironizuojant, nes pasakos neva labai nederėjo salonų aplinkai. Manoma, Pero pasakos irgi radosi salonų aplinkoje.

Apie eiliuotus Šarlio Pero kūrinis

„Grizeldos“ (*Griselidis*) pradžioje, įžangoje, įvardijama šios pasakos tema – kantrybė. Tiksliau – moters kantrybė. Įtarus, moterimis nepasitikintis princas niekaip nesiryžta vesti. Jis reikalauja „nepriekaištingai paklusnios“ žmonos. Bet štai medžiodamas girioje, idiliškoje aplinkoje pamato nuostabią, drovią piemenaitę Grizeldą ir ją pamilsta. Socialiniai skirtumai būsimajam valdovui neturi jokios reikšmės. Jis surengia vestuvių puotą neabejodamas, kad piemenaitė taps jo žmona, ir pasiperša (praneša jai savo sprendimą) vestuvių dieną, tuo pat metu pateikdamas jai reikalavimą: „Taisyklė būtų amžinai viena – / Žmona paklusti turi vyro valiai!“ Ir nors piemenaitė šventai vykdo priesaką, įtarumas princo neapleidžia. Grizelda yra žiauriai išbandoma: ji verčiama gyventi atskirai, iš jos atimama dukrelė, jai melagingai pranešama, kad dukrelė miršta. Pagaliau princas pareika-

lauja išsiskirti, priverčia Grizeldą grįžti į tėvo trobelę ir net ketina vesti savo dukrą. Kūrinyse, be abejo, įdomus psichologiniu požiūriu: princas daro viską, kad pasitvirtintų jo įtarimai, kad išryškėtų Grizeldos ydos. Tačiau triumfuoja moters kantrybė, nuolankumas, ištikimybė. „Grizelda“ – labai tinkamas kūrinys feministiniams svarstymams, diskusijoms. Ar autorius išaukština moters nuolankumą? Ar smerkia vyro despotizmą? Nepasakysi, kad viena ar kita pozicija išreikšta visiškai aiškiai. Bet kad autorius žavisi, stebisi moters kantrybe, nėra abejonių.

„Grizeldos“ paantraštė – sakmė. Kūrinyje išties nėra jokių antgamtinių detalių. „Asilo oda“ (*Peau d'Âne*) pristatoma kaip pasaka. Joje esmingą vietą užima asilas, kas rytą tvarte sukraunantis ne mėšlo, o aukso luitų krūvelę; svarbi veikėja – princesės krikštamotė fėja; pasinaudojant tradicine burtų lazdele, brangenybių, papuošalų ir drabužių skrynelė nemačiomis keliauja paskui princesę. Šios pasakos siužeto situacija iš pradžių santykiškai primena kai kuriuos „Grizeldos“ motyvus. Mirštanti karalienė prisako vyrui vesti tik už ją pranašesnę – „protu ir grožiu“, – o kadangi tokias sąlygas atitinka tik princesė infantė, karalius nusprendžia vesti savo dukrą. Krikštamotės fėjos vis patariama, princesė pareikalauja papjauti auksą gaminantį asilą, bet ir tai nesustabdo karaliaus ketinimų. Įsisupus į bjaurią asilo odą ir išsisuodinusi princesė pabėga iš namų ir viename dvarelyje tampa kiaulininke. Antrasis siužeto segmentas – graži meilės istorija. Sekmadienį slapta pasipuošusią princesę netyčia pamato princas, susergera meilės liga, kurią išgydyti gali tik vedybos. Siužeto raidai labai svarbi detalė – žiedelis, kurį į princui kepamą pyragą įmaišo princesė. Ir, analogiškai kaip „Pelenėje“, princas prisiekia vesti tik tą, kuriai tas žiedelis tiks. Asilo oda šiame kūrinys yra princesės pravardė, taigi ši pasaka irgi apie moterį – skriaudžiamą, bet

jau nebe kenčiančią, o pasipriešinusią ir sumaniai susitvarkiusią savo likimą. Pabaigoje lengvai įžvelgiame moralą:

*Nes pasaka ši – jau arti pabaigos.
 Ji turi vaikams ir anūkams padėti
 Suprast: kad geriau jau nelaimės kentėti
 Negu neatlikti žmogaus pareigos, –
 Dora, nors ir vargui didžiam paaukota,
 Išaukštinta bus ir šlove vainikuota;
 <...> (p. 80)*

(Ramutės Skučaitės vertimas)

Atkreiptinas dėmesys, jog autorius šiose eilutėse pamini adresatą vaiką. Taip pat svarbu, jog ir „Grizeldoje“, ir „Aukso odoje“ minimas Antikos laikų santuokos dievas Himenėjas, o antrojo kūrinio pabaigoje primenamas „mitologinis Paris“, aukos obuoliu sprendęs deivių ginčą dėl grožio. Aukso asilas, kraunantis pinigus, – ir Antikos literatūros, ir tarptautinis liaudies pasakų motyvas. (Prisiminkime liaudies pasaką „Stebuklingas stalelis, aukso asilas ir lazda iš maišo“.)

„Juokingi troškimai“ (*Les Souhairs Ridicules*) – trumpa komiška pasaka. Jupiteris medkirčiui pažada išpildyti tris norus. Vieno iš jų pasekmės – vėdaro dešrelė, prilipusi žmonai prie nosies. Ir šioje pasakoje vaizduojami šeimos santykiai, tik jau ne karalių, o neturtingų žmogelių.

Klasika tapusios prozinės Šarlio Pero pasakos

Kone visi Šarlio Pero pasakų siužetai buvo naudojami, interpretuojami, moderninami vėlesnių laikų autorių, tad verta glaustai prisiminti (arba įsiminti) jų turinį ir prasmę.

„*Miegančio miško gražuolė*“ (*La Belle au bois dormant*) – apie seną fėją, kuri išsižeidė nepakviesta į krikštynas ir išpranašavo, kad princesė paaugusi įsidurs į verpstę ir mirs. (Kaip jau užsiminta, labiau išgalėjęs šios pasakos pavadinimas – „Miegančioji gražuolė.“) Jauniausioji fėja, numačiusi tokią piktą pranašystę, ją pakoreguoja: nemirs, bet užmigs ir miegos šimtą metų, kol princas ją pažadins. (Beje, autentiškame pasakos tekste nekalbama apie princo pabučiavimą.) Kad ir saugoma, sulaukusi maždaug šešiolikos metų princesė išties įsiduria į verpstę. Jauniausioji fėja akimirksniu užmigdo ir visą pilį su patarnautojais, o tą pilį kaipmat apauga neižengiamas miškas. Populiarieji šios pasakos variantai baigiasi princesės ir viso dvaro pabudimu. Tačiau pats Šarlis Pero pasinaudojo kontaminacijos principu ir prijungė kitą motyvą. Princesę pažadinusio ir slapta ją vedusio princo motina, pasirodo, buvo iš žmogėdrų giminės. Princui tapus karaliumi ir išvykus į karą, motina įsigėdžia iškepti ir suvalgyti vaikaičius – keturmetę Aušrą ir trimetį Rytą, o paskui ir pačią marčią. Antrasis siužeto koncentras išties kupinas žiaurumo, tad turbūt greičiausiai dėl to iš vaikams skirtų publikacijų buvo eliminuojamas.

„*Raudonkepuraitė*“ (*Le petit chaperon rouge*) – viena iš garsiausių Pero pasakų apie raudoną kepuraitę dėvinčią kaimietukę, nešusią senelei paplotėlį ir puodelį sviesto. Vilkas, aplenkęs mergaitę, praryja senelę, o paskui ir ją pačią. Šarlio Pero pasaka trumpa, ji neturi laimingos pabaigos, tai yra Raudonkepuraitės niekas neišgelbėja.

„*Mėlynbarzdis*“ (*La Barbe bleue*) – apie grėsmingos išvaizdos, bet turtingą vyrą, kuris savo žmonoms duoda laisvę, bet draudžia įeiti į mažą kambarėlį „pirmo aukšto didžiosios galerijos gale“. Pasakos herojė, kaip ir visos ankstesnės žmonos, dėl smalsumo sulaužo draudimą. Tačiau, laimė, ją išgelbsti į pagalbą atskubėję broliai, „kurių vie-

nas buvo dragūnas, o kitas muškietininkas“. Pasakos situacijos gana žiaurios. Mėlynbarzdis jau nužudęs nemažai žmonių, o pabaigoje nužudomas pats: „Brolių špagos pervėrė Mėlynbarzdžio kūną“. Pasaka nevienaprasmė, gal todėl Pero jai sukūrė net du moralus: viename kalbama apie smalsumą, o kitame pabrėžiama, jog tokie dalykai dėdavosi tik senais laikais, nes dabar viskas kitaip: „Barzdos spalva ir ilgis – nereikšminga, / kai aišku viena: vyriškumas pinga.“

„*Ponas katinas, arba Batuotas katinas*“ (*Le Maître Chat, ou le Chat Botté*) – įdomus gyvūnų pasakos (kalbantis katinas) ir stebuklinės pasakos (žmogėdros gebėjimas pasiversti įvairiais gyvūnais) lydinys. Reikliai žiūrint, pasakos moralė dvilypė. Gudrus katinas savo šeimnininkui padeda tapti karaliaus žentu. Tai galima vertinti kaip ištikimybę ir atsidavimą. Bet visa tai pasiekama melu ir apgaule. Gana sumaniai šioje pasakoje įveikiamas žmogėdra – katinas jį pasivertusį pele, praryja. Šeimnininkui (jauniausiajam broliui) atitenka pilis. Dar vienas turinio niuansas: jauniausiajam broliui katinas atiteko kaip bevertis palikimas – kiti broliai pasidalijo malūną ir asilą. Taigi šmėkštelė ir populiarius trečiojo brolio motyvas, o batuoto katino „aferos“ gali būti suvokiamos ir kaip skriaudos atlyginimas. Pirmajame morale autorius išaiškina apsukrumą, antrajame paryškinama viena siužeto detalė – princesė pamilo malūnininko sūnų dėl gražių drabužių ir jaunystės.

„*Fėjos*“ (*Les Fées*) – bene mažiausiai įsiminusi Pero pasaka apie dvi seseris, kurias fėja už tam tikrą elgesį apdovanoja: vienai kalbant iš burnos lekia rožės ir brangakmeniai, o kitai – gyvatės ir rupūžės. Paslaugiosios, nuolankiosios, motinos skriaudžiamos dukters laukia ir kitas atlygis: išvartytą iš namų ją miške aptinka karaliaus sūnus ir

veda. Labai aiškus teigiamo herojaus apdovanojimas, būdingas liaudies pasakų tradicijai. Tad pasaka artima ir vaikų auditorijai.

„*Pelenė, arba Auksinis batelis*“ (*Cendrillon, ou la petite pantoufle de verre*) – viena iš garsiausių ir gražiausių Pero pasakų. Skriaudžiamojo teigiamo personažo apdovanojimas, virsmas iš skurdžiaus į princesę. Krikštamotė fejė arbūzą paverčia karieta, šešias peles – obuolmušiais žirgais, žiurkę – vežėju, skarmalus – „brangakmeniais nusagstyta suknia“, todėl Pelenė gali dalyvauti puotoje, kurioje visus sužavi. Pamestas stiklinis batelis vėliau padeda ją atpažinti – šito reikalavo ją pamilęs jaunasis princas. Neabejotina, jog tai irgi vaikų pasauliui artima pasaka.

„*Rikė Kuoduotasis*“ (*Riquet à la Houppe*) – svarsto grožio ir proto dilemą. Labai negražus, bet protingas princas Rikė Kuoduotasis, apdovanoja be galo gražią, bet kvailą princesę protu, gavęs jos pažadą ištekėti. Po metų princesė, jau turėdama proto, suabejoja savo pažadu, bet galų gale pamilsta Kuoduotąjį, ir šis taip pat tampa gražus. Žodžio tesėjimas – dar vienas svarbus motyvas.

„*Nykštukas*“ (*Le Petit Poucet*) – viena iš vaikiškiausių, bet ir žiauriausių pasakų. Dėl visiško skurdo tėvas išveda septynis vaikus į mišką ir palieka. Vaikai atsiduria žmogėdros namuose. Jauniausias, Nykštukas, nugirdęs, kad juos nužudys, žmogėdros septynių dukterų karūnėles sukeičia su brolių kepurėlėmis. Žmogėdra papjauna savo dukteris.

Literatūrinės pasakos iki Šarlio Pero

Jau kelis sykius pasakėme, kad Pero pasakos yra folklorinės kilmės. Bet jis jokiū būdu nebuvo šio pasakos tipo pagrindėjas. Tautos-

kinės pasakos užrašymai siekia Antikos laikus ir jau iki Pero šis žanras gyvavo. Išvardykime, kai ką pakartodami, žinomiausius pavyzdžius.

- 1) Romėno Apulėjaus romane „Metamorfozės, arba Aukso asilas“ (125–180 m.) įterptas siužetas apie Psichę ir Kupidoną – „Gražuolės ir pabaisos“ motyvas, vėliau labai išpopuliarėjęs, prigijęs vaikų skaityboje. Pavyzdžiui, jį labai išpopuliarino Sergejaus Aksakovo autobiografinės knygos fragmentas, leistas vaikams atskira knyga, „Raudonoji gėlė“. (Lietuvių tautosakoje šio motyvo atitikmuo – „Pasaka apie baltąjį vilką“.);
- 2) Garsusis dailininkas Leonardas da Vinčis (1452–1519) taip pat yra sukūręs pasakų, jo knyga „Pasakos apie gyvūnus“, išleista po mirties. (Lietuvių kalba yra išėjęs Leonardo da Vinčio rinkinys „Pasakos, legendos, alegorijos“, 1986);
- 3) XVI amžiuje italas Džiolamas Marlinis išleido „Fabulas“, šioje knygoje publikuota apie 40 pasakų;
- 4) Džovanfrančeskas Straparola (Giovanfrancesko Straparola, apie 1480–1557) išleido knygą „Žavingos naktys“ (1550) su 75 pasakomis, tarp jų buvo ir „Batuoto katino“, „Miegančiosios gražuolės“ motyvai. Straparolos knyga buvo labai populiarė, išėjo 50 jos laidų;
- 5) Džambatistas Bazilė (Giambatista Basile, 1575–1632), dvaro poetas, parengė knygą „Pasaka apie pasakas“, kuri išspausdinta po jo mirties 1632 m. Tai ištiesai pasakų knyga, joje – 50 pasakų, vėliau rinkinys pervadintas „Pentameronu“.

Atskira linija – Rytų šalių pasakos, kurios nepalyginti senesnės. Jau minėjome „Pančatantrą“ (Penkios Tantros, arba Penkios pamokomosios knygos). Sukurtos III–IV amžiuje, jos pasirodė VI amžiuje (išverstos į persų kalbą), o VIII amžiuje išėjo arabų kalba. Tai yra pasakos, pasakojimai apie gyvūnus (angl. *fables*). XIV amžiuje jos pasiekė Europą. Nuo IX amžiaus formuojasi persų ir arabų kilmės pa-

sakų rinkinys „Arabų naktys, arba 1001 naktis“. Tarp kitų pasakų joje buvo ir pasaka „Mėlynbarzdis“. Tačiau toji knyga Europą pasiekė tik XVIII amžiuje, Šarliui Pero ji negalėjo padaryti įtakos. Beje, tvirtinama, kad Pero negalėjo būti susipažinęs ir su Bazilės pasakomis.

Taigi žinant, kad ir prieš Pero daug kas leido pasakų knygas, logiškai kyla klausimas, kodėl Pero sulaukė tokios ypatingos šlovės? Vienas iš galimų atsakymų – jis buvo talentingiausias, puikus stilistas. Bet galbūt turėtume galvoti ir apie tai, kad XVIII a. pradžioje (1729) jo knyga išversta į anglų kalbą ir įgijo daugiau galimybių paplisti po Europą.

Šarlio Pero pasakų ryšys, santykis su folkloru

Kaip jau minėta, daugelis Pero pasakų turi savo literatūrinę istoriją. Vienintelė pasaka, kurios jokių ankstesnių variantų, negu 1695 metų Pero rankraštis, neaptinkama, yra „Raudonkepuraitė“. Ji išskirtinai populiari, ypač dažnai perpasakojama, vis keičiant pabaigas – arba švelninant, arba darant jas dar žiauresnes. Taip pat labai svarbu, kad dauguma Pero pasakų turi akivaizdžius siužetinius atitikmenis ir folklore. (Pavyzdžiui, „Rikė Kuoduotasis“ panašus į lietuvių „Kupriuką muzikantą“. „Pelenėje“ – gana tradicinis pamotės ir podukros motyvas ir t. t.) Liaudies pasakų veikėjų tipams artimi ir personažai: jie nesunkiai skirstytini į teigiamus ir neigiamus. (Išskyrus Batuo tą katiną). Su folklorine tradicija susijusios ir Pero pasakų moralinės vertybės. Aukštinamas dorumas, darbštumas, ištikimybė...

Daugumai pasakų būdinga laiminga pabaiga. Bet ne visoms: pavyzdžiui, garsioji „Raudonkepuraitė“ baigiasi, kai vilkas mergaitę praryja, jokio išgelbėjimo nėra. Būdingi maginiai skaičiai – septyni

neturtėlių vaikai „Nykštuke“, septynios fėjos „Miegančiojoje gražuolėje“. Reikšmingas dalykas, jog, pasak kai kurių folkloristų, Šarlio Pero pasakos po kurio laiko įsiliejo į folklorą ir buvo užrašinėjamos kaip folklorinės, kaip liaudies pasakų variantai. Turbūt reikėtų sakyti, kad tam tikros Pero panaudotos detalės buvo laikomos folklorinėmis, įaugo į folklorą. Pero išsaugojo tradicines liaudies pasakų pradžios formules: „Kartą gyveno karalius ir karalienė...“; „Kartą gyveno vyriškis...“ Tačiau pabaigos formulės smarkiai modifikuotos.

Taigi, anot Opie, Pero nesukūrė nei siužetų, nei veikėjų, tik juos pakoregavo pagal to meto skonį.

Pero pasakų individualumas

Kas tada lemia Pero pasakų savitumą, kokie jo individualūs nuopelnai? Savitumas kyla iš pasakotojo figūros, kurią galime jausti daug aiškiau negu folklore. Pasakotojas, priklausantis aristokratiškai, siužetuose panaudojo įvairių „neliaudiškų“ detalių, parodė rūmų pasaulį iš vidaus. Tai gydomieji vandenys, kuriuos „išbandė“ karalius su karaliene, negalėdami susilaukti vaikų, užmingančiai princesei smilkiniai trinami „Vengrijos karalienės vandeniu“ („Miegančio miško gražuolė“), ant skruostų klijuojamos „muselės“ („Pelenė“) ir kt. Tas autoriaus individualumas (autoriaus balsas) sutelktas tarsi netyčia ištariamose replikose, komentaruose, apibendrinimuose – tų dalykų autentiškame folklore paprastai nebūna. Dažniausiai tai išduoda ironišką santykį. Štai „Miegančio miško gražuolės“ princas įnirtingai skverbiasi į miško tankmę, pasakotojas pakomentuoja: „jauni ir išimylėję princai dažniausiai būna atkaklūs“; princo „šneka liejosi be jokios tvarkos, užtat darė didžiulį įspūdį: juk kuo mažiau tvarkos, tuo daugiau meilės“ („Miegančio miško gražuolė“). Kai kuriuose straips-

niuose aptariamos ir erotinės Pero pasakų užuominos, dviprasmybės – pavyzdžiui, „Raudonkepuraitės“ frazė – „Koks baisus vilkas, kada jis nuogas“. Bet tai, atrodo, būta „pagerintuose“ variantuose, nes autentiškame vertime šitokių detalių, replikų nėra. Na bet norint, tokių užuominų galima išvelgti. Tarkim, „Miegančiojoje gražuolėje“ pastebima, kad pirmą vestuvių naktį, po to, kai „rūmų dama užtraukė lovos užuolaidas“, „juodu miegojo mažai“... Vis dėlto atkreipiamas dėmesys, kad Pero atmetė nešvankybės, kurių gausiai būta, pavyzdžiui, Bazilės pasakose.

Pero vertinamas už vientisą stilių, darnią kompoziciją. Jo tekstuose iš dalies atspindėjo klasicizmo griežtumas: dialogai labai glausti, komentarai ir vaizdai lakoniški.

Be abejo, galime pastebėti, kad ir Pero veikėjai yra labiau individualizuoti nei liaudies pasakose (pvz., Batuotas katinas – žavus šeiminkui atsidavusio „aferisto“ paveikslas); kad yra aprašymų, peizažo (tai nebūdinga folklorui). Tačiau ypač išsiskiriantis ir svarbus Pero pasakų komponentas – eiliuoti moralai. Be abejo, kai kuriuose iš jų irgi juntama autoriaus šypsena, ironija.

Kaip pavyzdį pasitelkime „Raudokepuraitės“ moralą:

*Priminkim vaikam, kas jų laukia kely,
O ypač mergaitėm žavingom,
Drąsiom paslaugiom ir ryžtingom,
Kad tų gražbylių, kurie gali atrodyt mieli,
Nereikia sustojus klausyti,
Nes gali ir vilkas praryti!
Iš tikro – ne vienas – aplink jų šimtai
Pilkuoja, ruduoja – visokie!
Jie taip gražbyliauti išmokę,
Kad galvą apsuks kaip matai:*

*Pradės savo šneką visai nekaltai
Ir seks paskui jauną panelę,
Lydės lig namų į toliausią gatvelę...
Tik prašom žinoti: kuo bus mandagesnis,
Tuo vilkas baisesnis ir tuo klastingesnis.*

(Ramutės Skučaitės vertimas)

Taigi moralai tarsi realizuoja Džono Loko tezę: „Linksminti ir ugdyti“. Pabrėžtinai didaktizmas irgi yra klasicizmo požymis.

Adresato problema

Ar Pero pasakos skirtos vaikams? Klausimas gali nuskambėti keistai, nes tie kūriniai tarsi seniai įaugę į vaikų kultūrą... Šiuo atveju literatūros istorikai brėžia tokią adresato schemą: pasakos sekamos vaikams, perpasakojamos salonuose, publikuotos ir išleistos vėl grįžta į vaikų kambarį... Deja, daugeliu atveju turbūt grįžo adaptuoti, sušvelninti variantai. Autentiškos Pero pasakos nestokoja žiaurumo. Pavyzdžiui, žudynės „Mėlynbarzdyje“ ar „Nykštuke“. (Kaip matėme, yra ir tam tikrų komentarų, skirtų labiau suaugusiems skaitytojams.) Tačiau gali būti, kad žiaurumo elementų Pero (kaip ir liaudies pedagogika) nelaikė neigiamu, neįmanomu dalyku. Gal intuityviai suvokė vaiko prigimtyje slypintį psichologinį baimės poreikį. Kita vertus, galima pastebėti, kad tamsųjį, bauguojį polių Pero pasakose atstovauja žmogėdros (net keturiose pasakose), bet jį atsveria kita šiam autoriui būdingų veikėjų grupė – tai fėjos.

Bet kur kas svarbiau, kad trečiame „Ginčų...“ tome Pero rašė apie pasakų žavesį ir patrauklumą, kalbėjo, kad jos traukia ir žemesniu-

sius visuomenės sluoksnius, ir vyrus, ir moteris, lygiai kaip ir vaikus. Taigi Pero „neatėmė“ pasakos iš vaikų, neatribėjo nuo jų ir galvojo apie vaiką kaip savo knygos adresatą.

Autorystės klausimas

1697 metais išėjusi knyga nebuvo pasirašyta, nenurodytas autorius. Tačiau joje buvo dedikacija Liudviko XIV dukterėčiai, kurią pasirašė: „Pierre Perrault Darmoncour“. Tai buvo Šarlio Pero sūnus. Ši aplinkybė sukėlė ilgus, bemaž iki šiol nesibaigusius ginčus dėl autorystės – sūnus ar tėvas? Kodėl Pero nepasirašė knygos? Galimi tokie aiškinimai: 1) gėdijosi, nes tuo metu pasakų knygas leido tik moterys; 2) gėdijosi, nes akademikui tai neoru; 3) bijojo karaliaus rūstybės: juk „senųjų ir naujųjų ginčas“ uždraustas, o knyga turi net dvi baisias „nuodėmes“ – (a) grindžiama liaudies pasakomis ir (b) yra neeiluota; 4) norėjo sukurti karjerą sūnui: dedikacija kilmingai damai galėjo lemti aukštesnį titulą.

Kaip autorystės klausimas spręstas? Žinoma, buvo argumentų ir už vieną, ir už kitą. Tačiau lyg ir įsigalėjo dvigubos autorystės, arba bendraautorystės, idėja. Tai yra sūnus Pjeras tas pasakas esą galėjęs įsiminti, išmokti klausydamasis auklės. Paskui jas perpasakojo tėvui. Tėvas pasakas užrašė. Kai kurios replikos, teksto intarpai byloja apie nemenką gyvenimo patirtį. O sūnui Pjerui Dermakiurui tada tebuvo 17 metų! Įdomūs garsių XX amžiaus anglų folkloristų Ionos ir Peterio Opie samprotavimai: esą beveik neįmanoma, kad vaikas leistų tėvams pasirašyti po savo kūriniumi, o štai tėvai mielai savo darbus priskiria vaikams...

Šarlio Pero pasakos Lietuvoje

Kaip jau minėta, 1729 metais Pero pasakos išverstos į anglų kalbą (remtasi 1721 metų prancūzišku leidimu). Tačiau naujausi knygos istorijos tyrėjai teigia, jog Anglijoje Pero pasakos išpopuliarėjo tik po 1760 metų. Populiarumas augo ir dėl to, kad šie kūriniai sklido per Niuberio leidinius. Įdomu pažymėti, kad 1737 m. Pero pasakos publikuotos dvikalbiuose leidiniuose kaip prancūzų kalbos mokymo priemonė. Tokių – dvikalbių – leidinių XVIII amžiuje išleista dar bene tris kartus.

Dabar manoma, kad „Motulės Žąsies pasakų“ pavadinimą pirmą kartą pavartojo olandų leidėjas Jeanas Neaulimėas. Be Olandijos, šios pasakos dar išleistos Vokietijoje, Italijoje, Rusijoje (visur iki XVIII a. pabaigos), 1794 metais – Amerikoje. Ypač išplito 1862 metų versija su garsaus dailininko Gustavo Dorė (Gustave Doré, 1832–1883) iliustracijomis. Įvairiais tarpiniais Šarlio Pero pasakų vertimais galėjo pasinaudoti ir Lietuvos vertėjai.

Pero pasakos Lietuvoje žinomos nuo 1910 metų. Jos leistos gausiai ir įvairiu formatu – pavienės pasakos, rinkiniai, net žaislinės knygos ir pan. (Internetiniame LNB kataloge šiuo metu rastume apie 80 Pero kūrybos pozicijų lietuvių kalba.) Tačiau dažniausiai tai buvo neautentiški vertimai, iš tarpinių kalbų. Vienu iš patikimesnių vertimų turbūt laikytinas 1949 metų leidimas, kurio vertėjas nenurodytas, bet greičiausiai tai buvo Dominykas Urbas. Retai kur nurodomas ir vertimo šaltinis. Ir štai tik 2006 metais išėjo iš mokslinio šaltinio išverstos autentiškos Pero pasakos („Motulės Žąsies pasakos“, 2006). Išvertė vaikų rašytoja, poetė Ramutė Skučaitė. Ne tik prozinės pasakos pateiktos naujai. Pirmą kartą sėkmingai išverstos visos trys eiliuotos pasakos. Taip pat ir eiliuoti moralai. Apskritai, knyga išleista

gana prabangiai, iliustruota dailininkės Sigutės Ach. Bet kokie Pero pasakų aptarimai, tyrinėjimai dabar turėtų būti atliekami remiantis šiuo leidimu.

MADAM D'ONUVA (Madame d'Aulnoy, 1650–1705). XVII amžiaus antroje pusėje pasaka, atrodo, tapo literatūrine mada, salonų kultūros dalimi. Suprantama, pasakų knygas leido daugybė autorių, tačiau turbūt ne visoms ir ne visiems užteko talento. Literatūros istorijoje išlikę tokie vardai: Antuanas Hamiltonas (1646–1720), Antuanas Galanas (1646–1715), išvertęs „1001 naktį“ (1704–1717), Fransua Peti de la Krua, Katrina Berna, Mari Žana Leritje de Vilandon (1664–1734). Tačiau dažniausiai po Šarlio Pero į eilę statoma Madam d'Onua, su kuria Šarlis Pero susitikdavo savo dukterėčios salone. Jos kūryba labai anksti išversta į anglų kalbą – 1699 metais. Ji tiesiogiai aktuali ir lietuvių skaitytojams: 2002 m. lietuviškai išėjo jos knyga „Fėjų pasakos“ (vertė Renata Zajančauskaitė).

Mari Katrina d'Onua buvo aistringa įdomios biografijos asmenybė. Jos pasakų knygos – „Fėjų pasakos“ (*Les Contes de fées*, 1697) ir „Naujos pasakos, arba Madingos fėjos“ (*Contes nouveaux ou les fées à la mode*, 1698). (Pirmoji knyga išėjo tik dviem trim mėnesiais vėliau negu Šarlio Pero...) Iš viso ji publikavo 25 pasakas. Svarbiausiomis laikomos „Geltonas nykštukas“, „Baltoji katė“, „Žydrasis paukštis“. Kuo d'Onua pasakos ypatingos? Iš lietuviškų tekstų susidaro įspūdis, kad jos vaikiškesnės nei Pero; joms būdingas literatūriškai laisvesnis pasakojimas; pasakų tekstai daug ilgesni; siužete gausu detalių, daugiau nuotykių. Kritika atkreipia dėmesį į autorės polinkį vaizduoti gyvūnus ir saldumynus. (Gal tai iš dalies irgi siejasi su vaikiškumu?..) Kai kurie kritikai neigiamai vertino perdėtą d'Onua pasakų dirbtinumą, manieringumą, per didelį vaizdingumą.

Svarbu atkreipti dėmesį, jog d'Onua lėmė vieno literatūrinio termino atsiradimą.

Jos „Contes de fées“ 1699 metais į anglų kalbą išversta kaip „Fairy tales“ ir tai tapo stebuklinės pasakos terminu. (Analogiškai „literary fairy tale“ – literatūrinė pasaka). Būtina atkreipti dėmesį, jog į „fairy tale“ sampratą neįeina tai, ką mes vadiname pasaka apie gyvulius ar buitine pasaka, – lietuvių folkloristikos klasifikacijos sistema yra kitokia.

Taigi XVII amžiaus Prancūzija padėjo tvirtus pamatus pasakos žanrui. Tokius tvirtus, kad ir racionaliajam XVIII amžiui nepavyko jų sunaikinti. Galėtume paminėti, kad XVIII amžiuje tas tradicijas pratęsė dar viena prancūzė – Žana Mari Leprens de Bomon (Jeanne-Marie Leprince de Beaumont, 1711–1780), kuri leido seriją „Fėjų kabinetas“, nuo 1785 iki 1789 išėjo 41 tomas. Kelios jos pasakos Lietuvoje publikuotos 1968 metų kolektyviniame rinkinyje „Fėjų pasakos“. Be to, ši autorė leido „Jaunos panelės žurnalą“, skirtą 10–12 metų mergaitėms. Bet tai jau turbūt sietusi su Švietimo epochos idėjomis. (Nepamirškim, kad tai jau XVIII amžius.)

Beveik visuose moksliniuose ar enciklopediniuose šaltiniuose anglų kalba minima dar viena personalija: **DŽONAS BANJANAS** (John Bunyan, 1628–1688) – keliaujantis pamokslininkas, 12 metų praleidęs kalėjime (už tai, kad pamokslaudavo neturėdamas licencijos). Banjanas yra išleidęs knygą specialiai vaikams – „Knyga berniukams ir mergaitėms“ (*Book for Boys and Girls*, 1686), kurioje pateiktas raidynas, skaičiai, skiemenavimo pavyzdžiai. Bet svarbiausi – 75 didaktiniai eilėraščiai (vėlesniuose leidimuose 25 eilėraščiai išimti), kuriuose pamokymus sako kurmis, pašto berniukas, žvakių ryšelis etc. Vis dėlto netgi vaikų literatūros istorijoje dažniausiai minima

ne toji knyga, o „Piligrimo kelionė“ (*Pilgrim's Progress*, 1678–1684, 2 dalys). Joje sapno principu vaizduojama Krikščionio kelionė po pasaulį, tas pasaulis grįstas tokiais vaizdais kaip „Pažeminimo slėnis“, „Dangiškasis miestas“, „Mirties upė“, veikia tokie veikėjai kaip Ištikimasis, Šnekusis. Taigi tai alegorinė, Biblijos stilistika ir Biblijos tiesomis pagrįsta knyga. Pats Banjanas manė, kad jo alegorija darys ypatingą poveikį vaikams. Šiuolaikinių kritikų nuomone, ji vis dėlto labiau ugdė vaiko pamaldumą, o ne vaizduotę. Su kelione susiję tam tikri nuotyčiai vaikams galėjo būti patrauklūs, be to, slopino, švelnino didaktizmą. Kalbama ne tik apie tos knygos poveikį anglų religinės sąmonės, puritoniškos kultūros formavimuisi, bet ir apie įtaką vaikų literatūros raidai, kai kuriems konkretiems kūriniais. Knyga buvo išversta maždaug į 100 kalbų. Lietuvoje publikuota periodikoje 1937–1938 metais, atskira knyga išleista 1994 metais. 2009 metais ši knyga išversta iš naujo (vertė Asta Kavaliauskaitė) ir išleista su išpūdingomis Alberto Wesselso iliustracijomis. (Leidėjas – Reformatų literatūros centras.)

Savikontrolės klausimai:

- Su koku literatūros žanru siejamas Lafonteno vardas? Kodėl jo kūryba siejama su vaikų literatūra?
- Kas buvo Fenelonas – pedagogas ar rašytojas? Atsakymą pagrįskite.
- Kaip paaiškinti, įrodyti, jog Fenelonas – klasicizmo atstovas?
- Kokia knygos „Telemacho nuotyčiai“ istorija? Kokia jos paskirtis, prasmė? Koku pagrindu ją linkstama laikyti pirmuoju vaikų literatūros kūrinium?
- Kokius Šarlio Pero gyvenimo faktus įsiminėte?
- Kokios Šarlio Pero pasakos tapo literatūros klasika?

- Kokią vietą žanro istorijoje užima „Motulės Žąsies pasakos“?
- Koks Šarlio Pero pasakų ryšys su folkloru?
- Kokie bruožai Šarlio Pero pasakas skiria nuo liaudies pasakų?
- Kodėl abejojama, kad Šarlio Pero pasakos skirtos (kad tinka) vaikams? Kaip jūs vertinate tokias abejones?
- Kodėl abejojama knygos „Motulės Žąsies pasakos“ autoryste?
- Kokie reikšmingiausi Šarlio Pero pasakų leidimai Lietuvoje?
- Ką įsiminėte apie rašytoją Madam d’Onua? Koks jos ryšys su Šarliu Pero?
- Kas buvo Džonas Banjanas? Ką jis yra sukūręs?

III.

XVIII amžius: vaikas kaip mokymo ir auklėjimo adresatas

Kalbėdami apie XVIII amžiaus vaikų literatūros sistemą, minėtąsias dvi jos kilmės plotmes arba šaltinius – specialiai vaikams rašomą ir leidžiamą literatūrą (1) ir į vaikų bei paauglių skaitybą perėjusius kūrinius (2) – turime skirti dar griežčiau.

III.1. Specialioji leidyba vaikams

Susidaro įspūdis, jog šiame amžiuje vaikų literatūros centras iš Prancūzijos persikelia į Angliją. Vaikų literatūra tapo svarbia ir kone atskira leidybos šaka. Apibendrintai galima sakyti, jog XVIII amžiuje labai reikšmingi buvo religiniai ir didaktiniai, šviečiamojo pobūdžio leidiniai. Suprantama, ir Anglijoje, ir kitose šalyse pasirodė daugybė smulkių leidinių, kurie svarbūs tik tos šalies kultūros istorijai. Vis dėlto vienas kitas vardas žinotinas visuotiniau, į juos atkreipsime didesnę dėmesį. Galbūt pirmiausia – tai Džonas Niuberis, kurio vardu pavadinta pirmoji pasaulyje vaikų literatūros premija. (Tiksliai ji vadinama taip: *Džono Niuberio medalis – The John Newberry Medal.*) Nuo 1923 metų kasmet ją teikia Amerikos bibliotekų asociacija už Amerikos leidyklų išleistas anglų kalba parašytas knygas vaikams. Tai vienas iš prestižiškiausių vaikų literatūros apdovanojimų, apie dešimt šia premija apdovanotų knygų yra išversta ir į lietuvių kalbą.

DŽONAS NIUBERIS (John Newbery, 1713–1767) buvo sumanus žmogus ir apsikrus verslininkas. Kartais teigiama, kad jis atidarė pirmą specialią vaikų literatūros leidyklą, bet tai nėra tiesa. Niuberis leido knygas suaugusiems skaitytojams. Iš maždaug 2400 jo leidinių tik apie 400 pavadinimų leidiniai skirti vaikams ar, kaip dabar sakome, paaugliams. Didesnioji vaikams ir paaugliams adresuotų Niuberio knygų dalis buvo skirta mokymo procesui – naudoti mokyklose ir namuose. Iš jų tik apie 16 buvo pramoginės paskirties, teikė skaitymo malonumą.

Taigi galima teigti tik tiek, kad Niuberis atskyrė vaikų literatūrą kaip specialią knygų leidybos šaką, o ne įkūrė specializuotą leidyklą. Tarp jo leidinių – Ezopo kūryba, Defo, Svifto kūrinių adaptacijos, pasaka „Nykštukas“, įvairūs pigūs (nebrangiai kainuojantys) tautosakos leidinukai.

Nėra abejonų, kad Niuberis ėmė leisti pirmąjį specialų žurnalą vaikams „Liliputų žurnalas“ (*Liliputian Magazine*, 1751–1752), išėjo tik trys šio žurnalo numeriai, dėl prenumeratorių stokos leidyba sustojo. Istorikai pripažįsta, kad šis žurnalas buvo labai esmingas, jame bandyta įgyvendinti, tęsti Niuberio vaikų literatūros leidybos koncepciją – tai yra pramaišiu publikuota tai, kas vaikui teikia džiaugsmo (pokštai dainelės, mįslės), ir tokie tekstai, kurie vaiką auklėja, diegia moralės normas.

Labai ambicingas kitas Niuberio projektas – pažintinių knygų serija (gal ir apskritai pirmoji serija vaikams) „Mokslų ratas“ (*The Circle of the Sciences*, 1745–1748). Joje buvo pristatomos įvairios temos ir mokslo sritys. Naudota klausimų ir atsakymų forma.

Na ir trečias dalykas – kai kurių knygų autorystė priskiriama pačiam Niuberiui. Pirmiausia – „Gražioji kišeninė knygelė“ (*A Pretty Little Pocket-Book*, 1744). Jos visas pavadinimas – „Gražioji kišeninė

knygelė, skirta mažam ponaičiui Tomui ir mielajai panelei Polei pamokyti ir palinksminti“ – išduoda didaktinę jos paskirtį ir parodo, kad Niuberis rėmėsi Džono Loko idėjomis („linksminant mokyti“) – tą jis pabrėžtinai pripažino pats. Knygoje yra abėcėlė, pateikiama kartu su eilėrašciais, paskui pamokymai ne tik vaikams, bet ir tėvams, taip pat du Milžino Džeko laišakai: vienas Tomui, kitas Polei. Tai ryškus beletristinis elementas, atmiešiantis didaktizmą, atliekantis sudominimo paskirtį. Knyga išleista 23 kartus. Ji daugelyje literatūrologijos šaltinių laikoma pirmąja angliška knyga vaikams.

Kita pačiam Njuberiui priskiriama ir labai garsi, visuose anglių vaikų literatūros istorijos leidiniuose minima knyga – „Geruolės Dvibačiukės istorija“ (*The History of Little Goody Two-Shoes*, 1766), be kita ko, įrodanti leidėjo verslumą. Pasakojama apie senosios Anglijos kaimą, pagrindinės veikėjos tėvas miršta dėl to, kad neturėjo daktaro Džeimso miltelių... Mat tokiais milteliais pats Niuberis ir prekiaavo! Ši knyga (literatūros istorikai kalba apie bendrą autorystę su Olivjė Goldšmitu) kartais laikoma dar svarbesne nei „Kišeninė knygelė“, ji per 35 metus (1765–1800) išleista net 29 kartus.

Apskritai, pats Niuberis pabrėždavo, kad jam buvo labai svarbios Džono Loko idėjos, jis galvojo, kaip patraukti, sudominti skaitytoją bei pirkėją. Kartais prie knygų pridėdavo įvairių smulkių daiktelių, dovanėlių. (Gana panašu į šiuolaikinę rinkodarą.)

Pagaliau dar vienas labai svarbus Niuberiui (ir bendraautoriams) priskiriamas leidinys „Motulės Žąsies melodija“ (*Mother Goose' Melody*, 1760). Po paties Niuberio vardo tai ypač įsidėmėtinas XVIII amžiaus leidybos vaikams reiškiny. Motulės Žąsies vardą žino kiekvienas nors kiek išprusęs anglas ar amerikietis, tai iki šiol yra vaikų kambario ar apskritai namų knyga.

Neginčijama, kad Motulės Žąsies vardą į Angliją atnešė Šarlio Pero knyga, išversta 1729 metais. Jo pasakų knygos frontispise buvo piešinys, kuriame vaizduojami prie židinio sėdintys vaikai ir jiems kažką pasakojanti senutė. Fone užrašas – „Motulės Žąsies pasakos“. Taigi Motulė Žąsis buvo lyg ir folkloro „nešiotojos“ ir pateikėjos, žąsis ganančios moteriškės apibendrinimas, įvaizdis. Beveik aišku, kad tai nėra sugalvota Pero, šis vardas turi folklorines šaknis. Pažymėtina, kad vokiečiai turi *Frau Gosen*, su tuo įvaizdžiu siejama ir anglų *Old Mother Hubbard*. Taigi Motulės Žąsies pasakos tarsi reiškė liaudies pasakas apskritai. Galbūt dar logiškiau Motulę Žąsį vadinti įsivaizduojama liaudies pasakų, eilių, dainelių autore. Anglijoje šis įvaizdis labiau susietas su smulkiąja eiliuota kūryba, bet irgi – tautosakinės kilmės. Vaikams leidžiamos knygos turėjo ir turi paantraštę „Nursery Rhymes“ (paraidžiui – „Vaikų kambario rimuotės“). Niuberis tikrai nebuvo vienintelis, leidęs tokio pobūdžio ir tokio pavadinimo leidinius. Beje, paties Niuberio leistų „Motulės Žąsies“ knygelį, atrodo, neišliko, tad pirmąją publikacija laikomas 1780 metų Thomo Carnaro tokio pavadinimo leidinys. Kita vertus, daug svarbiau, kad leidinys „Motulės Žąsies rimuotės“ (*Mother Goose' Rhymes*) buvo nuolat papildomas naujais kūriniais, XIX a. pradžioje tas rinkinys atsidūrė Amerikoje ir buvo pildomas amerikietiškos kilmės tekstais. Dabar šiam leidiniui priklauso apie 2000 tekstų. 1951 metais folkloristai Opie sudarė monumentalų tų eilėraščių (ar rimuočių) žodyną „The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes“.

Vienas iš pirmųjų „Motulės Žąsies melodijos“ leidimų buvo 96 puslapių, dviejų dalių, pirmoje dalyje buvo dainelių ir lopšinių – iš viso 51. Vėliau jis vis papildomas kitais žanrais. Galbūt galėtume juos apibendrinti kaip smulkuji vaikų folklorą. Tai trumpos daine-

lės, lopšinės, žaidinimai, mįslės, minklės, erzeklės, skaičiuotės. Tekstuose daug beprasmiškų žodžių, todėl dažnai svarbus skambesys, o ne prasmė. Ypač vienijantis bruožas – komizmas, nonsensas. Tai yra vaizduojamas, pristatomas pasaulis pateikiamas apvertimo, sumaišymo principu: silkės auga medžuose, karvės ganosi jūros dugne. Ši stilistika labai būdinga anglų folklorui. Daugelis šio leidinio tekstų skirti vaikui žaidinti, erzinti, įvartyti nuobodulį, užmigdyti ir pan. Būtent iš „Motulės Žąsies eilėraščių“ į literatūrą atėjo Kliunkis Pliumpis (orig. *Humpty Dumpty*), Liūtas ir Vienaragis, Sukutis ir Vilkutis (orig. *Tweedledum* ir *Tweedledee*). Juos mūsų skaitytojai sutinka Luiso Kerolio (Lewis Carroll) pasakoje-apysakoje „Alisa stebuklų šalyje“ (1865) ir antrojoje jos dalyje „Alisa Veidrodžio karalystėje“ (1871). Tiesa, naujuose vertimuose pastarųjų veikėjų vardai keičiasi: vienur – Dudutis ir Tututis, kitur jau Abulis ir Labulis...

1998 metais Lietuvoje išėjo nedidelis Violetos Palčinskaitės išverstas tokių eilėraščių pluoštelis – „Motulės Žąsies eilėraščiai: Britų tautosaka vaikams“ („Vaga“). Skirtingai nuo puošnių anglišku ar amerikietišku leidimų, jis išleistas daugiau negu kukliai. Tačiau vertimas leidžia mums susidaryti įspūdį apie neįprastus žanrus, stilistiką. Štai eilėraštis „Aš parodu raktus“ primena erzinį, grandininę pasaką ar pasaką be galo, nuobodulio pasaką, skirtą vaikui žaidinti, nuraminti, užmigdyti ar pan.

Aš parodu karaliaus sodo raktus.

Aš parodu virvelę,

kuri riša karaliaus sodo raktus.

Aš parodu jums pelę,

kuri pergraužė virvelę,

Kuri riša karaliaus sodo raktus.

Aš parodu jums katę, kuri pagavo pelę,

Kuri pragraužė virvelę,

*Kuri riša karaliaus sodo raktus.
Aš parduodu jums šunį,
kuris įkando katei,
Kuri pagavo pelę,
Kuri pragraužė virvelę,
Kuri riša karaliaus sodo raktus.
(Vertė Violeta Palčinskaitė)*

Specialiosios leidybos vaikams suklestėjimą XVIII amžiuje lėmė bendrosios Švietimo epochos idėjos. Daugelis pasaulietinių leidinių buvo didaktinio pobūdžio, mokė elgesio normų arba teikė žinių. Dėsninga, kad tame amžiuje radosi ir vaikų periodika. Be minėto Niuberio, Rusijoje Nikolajus Novikovas leido žurnalą „Vaikų skaitiniai širdžiai ir protui“ (1785–1789). Ankstyvosios vaikų periodikos apraiškų būta ir kitose Europos šalyse.

Savikontrolės klausimai:

- Kaip paaiškintumėte teiginį, jog Švietimo epochos idėjos prisidėjo prie specialiosios vaikų literatūros leidybos susiformavimo?
- Ką žinote apie Džoną Niuberį?
- Išvardykite tris svarbiausius Džono Niuberio nuopelnus vaikų literatūros istorijai.
- Paaiškinkite Motulės Žąsies įvaizdį. Kaip jis susiformavo, kas jį įtvirtino?
- Kaip suprantate „Motulės Žąsies eilėraščių“ reikšmę bei ypatumus?
- Kokiais žanrais garsėja anglų vaikų folkloras?
- Kokius „Motulės Žąsies eilėraščių“ personažus esate aptikę kituose literatūros tekstuose?
- Koks vienas iš seniausių vaikų knygų – „Motulės Žąsies eilėraščių“ – istorinis likimas?

III.2. Į vaikų bei paauglių skaitybą perėjusieji XVIII amžiaus kūriniai

Iš XVIII amžiaus literatūros palikimo Lietuvos (žinoma, ne tik Lietuvos) jaunesiems skaitytojams ypač aktualūs tokie vardai: Defo, Sviftas ir Miunhauzenas.

DANIELIS DEFO (Daniel Defoe, tikr. de Foe, apie 1660–1731) – anglų publicistas (leido žurnalą „The Review“), poetas, romanistas, realistinio romano pradininkas. Parašė gausybę romanų (kai kuriuose žinynuose nurodoma net 400 romanų), tačiau labiausiai žinomas jo trijų dalių romanas sutrumpintu pavadinimu „Robinzonas Kruzas“ (1719–1720 metai). Pirmoji dalis vadinasi „Jorko jūrininko Robinzono Kruzo gyvenimas ir keisti, stebinantys nuotyčiai“ (*The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe of York, Mariner...*); antroji dalis – „Tolesni Robinzono Kruzo nuotyčiai“ (*Further Adventures of Robinson Crusoe*); trečioji dalis – „Rimti Robinzono Kruzo apmąstymai“ (*Serious Reflections of Robinson Crusoe*). Labiausiai įsirtvintino, ypač jaunimo skaityboje, pirmoji dalis.

XVII–XVIII amžiuje Anglija turėjo didelį ir stiprų laivyną, plačius prekybinius santykius su kitomis šalimis. Spauldoje buvo dažnai aprašomi įvairūs kelionių nuotyčiai. Teigiama, kad Defo kūrinys remiasi realiu, laikraštyje aprašytu nuotykiu, kuris 1711 metais nutiko škotų jūreiviui Selkirkui – jis ketverius metus išbuvo negyvenamoje saloje. Siekiant didesnio įspūdžio, romane daug kas padidinta: pavyzdžiui, Robinzonas Kruzas išgyvena saloje ne ketverius, o 28 metus. Kalbėdami apie šį romaną, turime išsiaiškinti, kodėl jis patraukė jaunus skaitytojus ir tapo klasika.

Pirmas paaugliams patrauklus dalykas – egzotiška situacija (nėgyvenama sala), tenkinanti tam tikro amžiaus tarpsnio skaitytojų romantinę psichologinę būseną. Įtikinamumo kūriniai prideda loginę motyvaciją: Robinzonas nėra tiesiog išmetamas į salą, iš sudužusio (ant sekumos įstrigusio) laivo jis atsigabena elementarius įrankius, maisto atsargų, saują grūdų (sėklų). Paskui susiranda vaisių, susirenčia būstą. Kartu į salą patenka šuo ir dvi katės.

Kitas dalykas – nuotykių pradai. Apie jūrinius nuotykius, apie Robinzono kelionę į salą tiesiogiai pasakojama nedaug. Nuotykių (įtampa, paslaptis, intriga) vyksta Robinzonui jau įsikūrus pačioje saloje. Štai XIII skyriuje pradėdama kalbėti apie žmogėdras, kuriuos Robinzonas pastebi saloje, jis išgelbsti vieną jų auką. Tai Penktadienis, kuris tampa ir Robinzono vergu, ir bičiuliu. (Karlus Marksas Robinzoną pavadino pirmuoju buržua, išnaudotoju. Nors, tiesą sakant, Penktadienis pats nuolankiai ėmėsi tarno vaidmens...). Kitas nuotykių koncentras susijęs su maištininkų laivu, kuris užsuka ir nori saloje palikti kapitoną. Robinzonas su Penktadieniu pakreipia įvykius kitaip: saloje lieka patys maištininkai, o kapitonas, Robinzonas ir Penktadienis išplaukia į žemyną.

Trečias dalykas, darantis šį kūrinį reikšmingą ugdymoju požiūriu, – amžinai aktuali darbo, darbštumo, proto idėja. Defo buvo tipiškas Švietimo epochos atstovas, šiuo romanu jis teigė mintį, kad žmogus gali išsilaikyti sudėtingiausiose situacijose dėl savo proto ir žinių.

Knygoje yra nemažai aprašymo, pasakojimo. Panaudota ir dienoraščio forma, tačiau ji pasakojimui nesuteikia jokio subjektyvumo – vis tiek pasakojama racionaliai, žiūrint į save iš šalies. Gal dėl šių formų (dienoraščio, aprašymų) jaunimui dažniausiai buvo ir tebėra leidžiami adaptuoti variantai. Įtraukdami Defo kūrinį į jaunimo skaitybą

XVIII amžiaus pedagogai aktualizavo tokius herojaus Robinzono bruožus kaip taupumas, atkaklumas, ištvermingumas, darbštumas, pamaldumas. Viktorijos laikais (XIX a.) Anglijoje robinzonados buvo „pirmiausia berniukiškų nuotykių istorijos, ginančios imperijos, kolonializmo idealus, taip pat tvirtinančios šiuurkštaus, pernelyg pasitinkinio vyro paveiklo stereotipą“, – teigia šiuolaikiniai literatūros tyrinėtojai.

Apskritai, ši knyga padarė didelį poveikį vaikų ir jaunimo literatūrai. Visa knyga, sakytume, tapo savotiška metafora. Vėlesniais amžiais suklestėjo vaikų literatūroje gana populiarus siužeto modelis ar net žanrinė atmaina, vadinama robinzonada.

Be to, Defo kūrinys sulaukė daugybės sekimų, imitacijų. Iki šiol leidžiama Johanno Davido Wýsso (1743–1818) „Šveicarų Robinzonų šeima“ (1812–1813, lietuviškai išleistas tik adaptuotas variantas). Tėvo parašytą romaną išspausdino šveicarų rašytojas, folkloristas Johannas Rudolfas Wýssas (1781–1830). Šiek tiek plačiau minima ir prancūzų rašytojos ir pedagogės Madame de Genlis (1746–1830) „Vaikų sala: tikra istorija“. Atrodo, tai buvo teatrinė kūrinio versija. Teigiama, jog XIX amžiaus pirmoje pusėje ir anglų namų teatruose (ir ne tik) „Robinzonas Kruzas“ buvo dažnai vaidinamas.

Ypač mums svarbus vokiečių rašytojo Joachimo Kampės (Campe, 1746–1818) „Robinzonas Jaunesnysis“ (*Robinson der Jüngere*, 1779–1780). Pagal šį kūrinį Simonas Daukantas parašė apysaką „Rubinaičio Peliūzės gyvenimas“ (apie 1842), kurios veiksmas prasideda Palangoje. Tai būtų buvusi pirmoji lietuvių apysaka vaikams, deja, ji išleista tik 1984 metais mokslinės „Lituanistinės bibliotekos“ serijos leidiniu kaip literatūrinio palikimo tekstas. Kampės, kaip ir Daukanto, variantuose „Robinzono Kruzo“ siužetas yra tėvo pasakojamas vaikams, leidžiant jiems įsiterpti. Pasakojimas suskirstytas į kelis „vakarus“, la-

bai akivaizdi šviečiamoji modifikacija – tai yra išplėtotas didaktizmas. Pavyzdžiui, Robinzonas Kruzas labai smerkiamas dėl to, kad pabėgo iš namų neatsiklausęs tėvų.

Defo knygos fragmentai ar perpasakojimai Lietuvoje ėmė rodytis XIX amžiaus pabaigoje. Išstis knygos vertimas išleistas 1907 metais pavadinimu „Robinzono gyvenimas ir nelaimės“ (iš lenkų kalbos vertė J. Ralys ir J. Šlapelis). 1925 metais knyga pakartota, tačiau nurodytas jau tik vienas vertėjas – Jurgis Šlapelis. Be abejo, labai reikšmingas vaikų literatūros klasiko Prano Mašiot 1936 metais vaikams pritaikytas, labai smarkiai sutrumpintas leidimas „Robinzono gyvenimas ir nuotyčiai“ (pakart. 1971 ir 2007 metais). Tikėtina, kad Mašiotas vertė jau sutrumpintą knygos leidimą iš tarpinės kalbos. Apskritai, garsusis Defo kūrinys ne sykį (ir naujaisiais laikais) leistas įvairiai sutrumpintas, adaptuotas. Tačiau labai reikšminga, kad 1991 metais pasirodė autentiškas Stasio Tomonio vertimas, kuris jau ne vieną sykį išleistas pakartotinai.

Savikontrolės klausimai:

- Ką žinojote, ką žinote apie Danielį Defo?
- Kaip aiškinama romano apie Robinzoną Kruzą genėzė?
- Kokie romano apie Robinzoną bruožai daro jį artimą skaitytojams paaugliams?
- Kokia svarbiausia auklėjamoji šio romano idėja, ypač ryškinama šio kūrinio adaptacijose?
- Kodėl „Robinzono Kruzo nuotyčiai“ yra Švietimo epochos kūrinys?
- Kokius prisiminate Defo romano sekimus?
- Kaip suprantate vaikų ir paauglių prozoje įsivertinusių robonzonados žanrinį modelį?
- Kodėl vaikų literatūros tyrimams ir sklaidai Lietuvoje skirto žurnalo pavadinimas „Rubinaitis“?

DŽONATANAS SVIFTAS (Jonathan Swift, 1667–1745) – anglų romanistas, satyrikas, išgarsėjęs savo knygomis apie Guliverį. Visas pavadinimas: „Kelionės į tolimas pasaulio šalis Lemuelio Guliverio, pradžioje chirurgo, o paskui kelių laivų kapitono“ (*Travels into several Remote Nations of the World. By Lemuel Gulliver, first surgeon, and then a captain of several ships*, 1726). Tai keturių dalių kūrinys. Pirmoji – „Kelionė pas Liliputus“ – 6 colių (15,24 cm) dydžio būtybes; antroji – „Kelionė į Brobginjagą“ – tai Milžinų žemė, šalis; trečioji – „Kelionė į Laputą“. Laputa – tai skraidanti sala, kurioje gyvena labai keisti mokslininkai ir išradėjai; ketvirtoji – „Kelionė į Ygagų šalį“ (orig. kalba ta šalis vadinama Houyhnhnms, joje gyvena nepaprastai protingi arkliai). Dabar skaitytojams labiausiai žinomos pirmosios dvi knygos – „Guliveris Liliputų šalyje“ ir „Guliveris Milžinų šalyje“. Ir dažniausiai jaunieji skaitytojai susiduria su adaptuotais variantais.

Sviftas, kitaip nei Defo, buvo kritiškas savo visuomenės atžvilgiu. Šiame romane jis satyriškai pavaizdavo savo laikų politinę sistemą, valdančiąsias partijas. Pirmojoje knygoje Guliveris atsiduria tarp nykštukų, tokia situacija leidžia parodyti visuomenės blogybes ir ydas sumažintas, tarsi nevertas dėmesio. Antrojoje – atvirkščiai, visos visuomenę varginančios problemos, trūkumai išdidinti. Suprantama, skaitytojai vaikai ar paaugliai (ypač kitų šalių, ne Anglijos) negali atpažinti politinės potekstės, tačiau tam tikras moralines ypatybes (smulkmeniškumas, tuštybė, didybės manija, savimeilė etc.) gal ir pajunta. Vaikus gali žavėti labai preciziškas proporcijų laikymasis, kelionių, nuotykių dvasia. Bet dažniausiai šis kūrinys dabar minimas kaip fantastinis kūrinys, tąja fantastika skaitytojus vaikus labiausiai ir traukiantis. Sviftas sukūrė tam tikrą fantastinės literatūros tipą, kai fantastika yra ne tikslas savaime, o priemonė išreikšti, perteikti kri-

tiką. Trečioji dalis, vaizduojanti mokslininkų pasaulį skraidančioje saloje, labai priartėja prie mokslinės fantastikos atmainos.

Romano populiarumas buvo žaibiškas. Labai greitai jis išverstas į prancūzų ir olandų kalbas. Buvo publikuojamas žurnaluose, XVIII amžiuje leidžiamas „pigųjų knygelių“ pavidalu, žinoma, palikus tik nuogą siužetą. Pirmas specialus leidimas vaikams pasirodė 1805 metais, išleido reikšmingas XIX amžiaus pradžios Anglijoje vaikų literatūros leidėjas Benjaminas Tabartas (galimas dalykas, jog tai buvo slapyvardis). Lietuvoje „Guliverio nuotykius“ nuo 1938 metų išpopuliarino Pranas Mašiotas, 1957 metais išėjo netrumpintas Juozo Balčikonio vertimas.

Savikontrolės klausimai:

- Kaip Džonatano Svifto pasaulėžiūra, santykis su visuomene skyrėsi nuo Danielio Defo?
- Kuo „Guliverio nuotykių“ gali būti patrauklūs skaitytojams vaikams?
- Kokias Svifto romane keliamas vertybes gali atpažinti skaitytojai vaikai?
- Kokią vietą knygos apie Guliverį užima fantastinės literatūros istorijoje?

„**BARONO MIUNHAUZENO NUOTYKIAI**“ atstovauja vokiečių literatūrai. Kūrinio kilmė ir autorystė paini ir ne iki galo aiški. Yra žinoma, jog 1781–1783 metais Berlyno žurnale „Linksmų žmonių kelionių vadovas“ (*Vade Mecum für lustige Leute*) buvo išspausdinta 16 linksmų pasakojimų, kurie pasirašyti abreviatūra: „M-h-z-n“. Jie buvo priskirti realiai gyvenusiai asmenybei – baronui Miunhauzenui, kurį dabar pirmiausia laikome knygos herojumi.

Karlas Frydrichas Miunhauzenas gimė 1720 metais Šiaurės Vokietijoje, Bodenverderio miestelyje, sename kilmingos Miunhauze-

nų giminės dvare. 1739 metais išsikėlė į Rusiją, ten padarė karininko karjerą, dalyvavo Rusijos kare su Turkija. Jau būdamas kapitonas, 1750 metais grįžo į gimtinę ir gyveno ten iki mirties – 1797 metų.

Tai kodėl jis herojus, o ne autorius? Tam tikra prasme jis yra ir autorius. Teigiama, jog dvarininkas Miunhauzenas mėgdavo draugiją, rengdavo medžiokles, puotas ir labai mėgdavo pasakoti apie savo nuotykingą gyvenimą. Pasakodavo pagražindamas, hiperbolizuodamas. Tuos pasakojimus imta užrašinėti, o netrukus ir publikuoti. Nors tų publikacijų būta turbūt nemažai, įsimintini du autoriai.

Pirmasis „Miunhauzeno nuotykių“ autorius – Rudolfas Erichas Raspė (1737–1794), žinomas mokslininkas ir intelektualas, kuris, vengdamas bausmės už svetimo turto iššvaistymą, turėjo bėgti į Angliją, ten įsidarbino alavo kasyklose inžinieriumi. 1785 metais Anglijoje ir pasirodė jo pasakojimų ciklas apie Miunhauzeną. Egzistuoja hipotezė, kad jau minėtame žurnale kai kurie tekstai irgi buvo parašyti Ericho Raspės. Yra teigiama, kad Raspė tikrai pažinojo Miunhauzeną (kaip ir Biurgerį), nors tai nėra dokumentuota.

Taigi antrasis autorius – Biurgeris. Na, dabar jau beveik neabejojama, jog Gotfrydas Augustas Biurgeris (1747–1794), žinomas Audros ir veržimosi sąjūdžio poetas, prityręs, kovingas rašytojas, išvertė Raspės kūrinį į vokiečių kalbą ir jį papildė. Biurgerio knyga Vokietijoje pasirodė metais vėliau, 1786-aisiais. Šis leidimas laikomas kanoniniu variantu. Paskaičiuota, jog iš 4113 eilučių Biurgerio rankai priklauso 1371 – vadinasi, lygiai trečdalis. Ko gera, reikia kalbėti apie šio kūrinio dviautorystę.

Lietuvoje išleistas adaptuotas (rusų vaikų poeto Kornejaus Čiukovskio perpasakotas) Raspės variantas. Tačiau svarbesnis, nes autentiškesnis, iš vokiečių kalbos verstas Biurgerio variantas. Jis pasi-

rodė 1987 ir 1994 metais, iliustruotas tuomet dar tik pradedančiojo dailininko Kęstučio Kasparavičiaus.

Be abejo, „Barono Miunhauzeno nuotyčiai“ yra folkloriškos prigimties kūrinys. Labiausiai jis artimas melų pasakoms. (Pavyzdžiui, epizodas apie bičių ganymą žinomas ir mūsų folklore, panaudotas Kazio Borutos kūrinuose, apysakoje-pasakoje „Jurgio Paketurio klajonės“.) O tai reiškia, kad pagrįstas hiperbole, yra komiškas kūrinys. Be komizmo, kitas jo bruožas – nuotykinis pradas. Dar vienas svarbus šio kūrinio poetikos dalykas – tai epizodinės struktūros kūrinys. Kitaip sakant, knyga susideda iš savarankiškų, neįtikėtinų istorijų, kurias sieja tik herojus. Knygos veiksmo erdvė labai plati: Rusija, Turkija, Vokietija, Lietuva, Mėnulis, Arktika... Net žuvies pilvas ir t. t. Štai keletas situacijų: 1) Miunhauzenas pririša arklį prie strampo, atsigula miegoti, o pabudęs mato, kaip jo arklys tabaluoja ant bažnyčios bokšto. Mat nutirpo sniegas, kurio būta tiek daug, kad net visa bažnyčia liko po sniegu; 2) Miunhauzenas užtaiso šautuvą vyšnių kauliukais, šauna elniui į kaktą, o po metų susitinka tą patį elnią su vyšnios medžiu tarpuragėje – iškart nusišauna ir kepsnį, ir vyšnių padažą, nes medis buvo aptekęs vyšniomis; 3) Norėdamas patekti į priešų stovyklą baronas užšoka ant patrankos sviedinio, bet pajutęs nerimą peršoka ant priešų sviedinio ir grįžta atgal...

„Miunhauzeno nuotykiuose“ nėra autoanalizės, apmąstymų, nepaisant, kad pasakojama apie save. Tai irgi Švietimo epochos knyga. Labai veiksminga, dinamiška. O tai svarbu galvojant apie ją kaip vaikų ir paauglių knygą. Literatūrologijoje pabrėžiamas jos populiarumas, paminint, kad jau XIX amžiuje ji buvo skaitoma vaikų. Galima svarstyti ir šios knygos poveikį vaikų literatūros raidai. Kolodžio „Pionkyje“ skaitydami apie tėtę Karlą banginio pilve, negalime neprisi-

minti Miunhauzeno. Pieno jūra, Sūrio sala – tokie ar panašūs įvaizdžiai atpažįstami ir Kolodžio, ir vėliau Rodario kūrinuose. Apskritai, turbūt Miunhauzenas svarbus komiškosios literatūros, nonsenso, vadinamojo *fantasy* raidai. Bet tai hipotezės, išsamių ar tiksliau – mums prieinamų šios knygos tyrinėjimų nėra daug.

Vis dėlto akivaizdžiausia, kad Miunhauzeno figūra reprezentuoja melagio, pagyrūno, fantazuotojo įvaizdį.

Savikontrolės klausimai:

- Kas yra žinoma apie Barono Miunhauzeno personaliją? Ar tai knygos autoriaus, ar herojaus vardas?
- Ką žinote apie knygos pasirodymo aplinkybes?
- Koks šio kūrinio ryšys su tautosaka?
- Kuo ypatingas šio kūrinio komizmas?
- Kuo ypatinga „Barono Miunhauzeno nuotykių“ siužeto poetika?
- Kokį žmogaus tipą apibendrina Barono Miunhauzeno figūra?
- Ar „Barono Miunhauzeno nuotykių“ yra realistinio pobūdžio kūrinys, ar literatūrinė pasaka? Pagrįskite atsakymą.

Keletas apibendrinimų:

1. Nagrinėdami XVII ir XVIII amžiaus vaikų literatūros šaltinius turime kalbėti apie specialiai vaikams skirtas knygas (1) ir perėjusias į vaikų (paauglių) skaitybą (2).
2. Naujausiuose literatūrologų darbuose, apibendrintai kalbant apie vaikų literatūros istoriją, išvedama tokia raidos formulė: nuo mokymo (instruktavimo) iki džiuginimo, malonumo teikimo (*instruction-to-delight*). Be abejo, XVII ir XVIII amžiuje moko-mojo, ugdomojo pobūdžio literatūros lyginamasis svoris buvo daug didesnis. Tačiau ir kūrinių, vaikų linksminančių, pramoginio pobūdžio, irgi būta. Iš to, kas mums žinoma, pirmiausia tai „Motulės Žąsies“ knygos, apskritai tautosakinės kilmės kūryba ir, žinoma, „Miunhauzenas“.
3. Iki XIX a. pradžios (iki 1800 m.) didžiosiose Europos valstybėse jau buvo visai susiformavusi vaikų knygų rinka, jos svarbią dalį sudarė mokomosios, mokyklai skirtos knygos.
4. Vis dėlto iki XIX amžiaus vaikų literatūra buvo „bevaikė“. Tai yra vaikas kol kas svarbesnis kaip adresatas, bet ne kaip savo unikalų pasaulį turintis herojus.
5. Gana prieštaringa pasakos situacija – ji leidžiama, bet dažniau „pigųjų knygelių“ pavidalu. Pasakai „žalią šviesą“ uždegė XIX amžius – romantizmo epocha.

Literatūra

- ADAMS, Gillian. Ancient and medieval children's texts. In: International Companion Encyclopedia of Children's Literature. Second Edition, Volume I. Edited by Peter Hunt. – London and New York: Routledge, p. 225–238.
- BOTTIGHEIMER, Ruth B. Misperceived Perceptions: Perrault's Fairy Tales and English Children's Literature. In: Children's Literature. Volume 30. – New Haven and London: Yale University Press, 2002, p. 1–18.
- Daniel Defoe 1660–1731. In: Children's Literature Review. Volume 164. – Gale, Cengage Learning. Detroit, New York..., 2011, p. 39–129.
- Daniel Defoe 1660?–1731. In: Children's Literature Review. Volume 61. – Gale Group. Detroit, New York..., 2000, p. 57–102.
- Eighteen Century Children's Books. – Children's Literature Review. Volume 152. – Gale, Cengage Learning. Detroit, New York..., 2011, p. 111–186.
- EVANS, Margaret. Texts in English used by children, 1550–1800. In: International Companion Encyclopedia of Children's Literature. Second Edition, Volume I. Edited by Peter Hunt. – London and New York: Routledge, p. 239–248.
- GELLERT, James. The Fairy tales of Charles Perrault: Acute Logic and Gallic Wit. Touchstones. Volume two: reflections on the best in children's literature: fairy tales, fables, myths, legends and poetry. – West Lafayette. In: Children's Literature Association, 1897, p. 201–212.
- KAZAKEVIČIŪTĖ, Kristina. Nuotykių romanas kunigaikščiui (Apie Fene-loną) // Rubinaitis, 2001, Nr. 3(19), p. 16–19.
- LERER, Seth. Children's Literature: A Reader's History from Aesop to Harry Potter. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 2008.
- MIRONAS, Ričardas, RYBELIS, Antanas. Indų literatūros paminklas. Kn.: *Pančatantra* / iš sanskrito kalbos vertė P. Mironas. – Vilnius: Mintis, 1990, p. 7–12.

MOZŪRAITĒ, Vita. Džonas Njuberis, vaikų literatūros „išradėjas“ // Rubinaitis, 2000, Nr. 2(14), p. 18–20.

MOZŪRAITĒ, Vita. Paslaptingoji Motušė žąsis // Rubinaitis, 1998, Nr. 3(10), p. 12–17.

URBA, Kęstutis. Šarlis Pero iš pasakų salono. Kn.: Perrault, Charles. Motulės Žąsies pasakos. – „Niekio rimto“, 2006, p. 3–9.

KĘŠTUTIS URBA
VAIKŲ LITERATŪROS SISTEMOS
FORMAVIMASIS IKI XIX AMŽIAUS
Mokomasis leidinys

ISBN 978-609-459-746-6

Lietuvių kalbos redaktorė
Jolanta Storpirštienė

Maketavo
Ilona Švedovaitė

2,20 aut. l.

Išleido Vilniaus universitetas,
Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius